

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ
ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

ΠΜΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ



ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**«Η ανάδειξη των διαστάσεων της διαπολιτισμικής
σύγκρουσης μέσω της προσέγγισης κειμένων της αρχαίας
ελληνικής παράδοσης.»**

Ανδριάνα Ρέβη

ΠΓ2019312

Μέλη της Τριμελούς Επιτροπής Εποπτείας

Αναπληρωτής Καθηγητής Δρ. Ιωάννης Καρράς

Καθηγήτρια Δρ. Αναστασία Παριανού

Δρ. Διονύσιος Αναστασόπουλος

Μάιος 2021

Περίληψη

Στόχος της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής είναι η ανάδειξη των διαστάσεων της διαπολιτισμικής σύγκρουσης μέσα από την προσέγγιση κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραπτής παράδοσης. Αρχικά, εξετάζονται όροι που αφορούν τη διαπολιτισμική σύγκρουση, καθώς και θεωρίες που σχετίζονται με την πρόσληψη και τον τρόπο διαχείρισης της διαπολιτισμικής σύγκρουσης. Εν συνεχεία, παρουσιάζεται η μέθοδος έρευνας που αξιοποιήθηκε στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας. Συγκεκριμένα, επειδή η έρευνα είναι ποιοτική, ακολουθήθηκε η μέθοδος της *ανάλυσης περιεχομένου*, ώστε να καταστεί δυνατή η διερεύνηση των ιδεών που αφορούν το φαινόμενο της διαπολιτισμικής σύγκρουσης. Επίσης, παρατίθενται τα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία καθόρισαν τον προσανατολισμό της εργασίας. Έπειτα, αναλύονται περιπτώσεις διαπολιτισμικής σύγκρουσης, όπως αυτές διασώζονται σε πεζά κείμενα της ελληνικής αρχαιότητας, τα οποία προέρχονται από το έργο του Ηροδότου, του Ξενοφώντα, του Πλάτωνα, του Πλουτάρχου, του Αρριανού και του Στράβωνα. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα αίτια που πυροδοτούν τη σύγκρουση, καθώς και στις στρατηγικές που ακολουθούν τα πρόσωπα στην προσπάθειά τους να διαχειριστούν αποτελεσματικά τη σύγκρουση. Η εργασία ολοκληρώνεται με την εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων που αφενός καθιστούν ορατή τη σύνδεση των αιτιών της διαπολιτισμικής σύγκρουσης με το πολιτισμικό υπόβαθρο των προσώπων και αφετέρου καταδεικνύουν πως η διαχείρισή της προϋποθέτει την κατάκτηση δεξιοτήτων που αφορούν την ανθρώπινη επικοινωνία. Η εργασία ολοκληρώνεται με την κατάθεση προτάσεων για περαιτέρω έρευνα.

Λέξεις Κλειδιά: *διαπολιτισμική επικοινωνία, διαπολιτισμική σύγκρουση, διαπολιτισμική ικανότητα, αρχαία ελληνική γραμματεία*

Abstract

The aim of the present M.A. dissertation is to examine the dimensions of intercultural conflict through the approach of texts of the ancient Greek written tradition. Initially, specific reference is made to terms related to intercultural conflict, as well as to theories regarding the perception and the management of the intercultural conflict. The third chapter presents the research method used, as well as the research questions, which guided the research of this dissertation. In particular, since the research is qualitative, the method of *content analysis* was used, in order to explore the ideas concerning the phenomenon of intercultural conflict. The fourth chapter analyzes cases of intercultural conflict, included in texts of Greek antiquity, which come from the work of Herodotus, Xenophon, Plato, Plutarch, Arrian and Strabo. Emphasis is placed on the causes that trigger the conflict, as well as the strategies followed by individuals in their effort to effectively manage the conflict. In the final section conclusions are presented that on the one hand make visible the connection of the causes of intercultural conflict with the cultural background of individuals and on the other hand show that its management presupposes the acquisition of communication skills. Finally, proposals are submitted for the extension of the research.

Keywords: *intercultural communication, intercultural conflict, intercultural competence, ancient Greek literature*

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή, Αναπληρωτή Καθηγητή Δρ. Ιωάννη Καρρά, για την πολύτιμη βοήθειά του και την καθοριστική συμβολή του στην εκπόνηση της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής, όπως επίσης και τα άλλα δύο μέλη της Επιτροπής Εποπτείας, την Καθηγήτρια Δρ. Αναστασία Παριανού και τον Δρ. Διονύσιο Αναστασόπουλο. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και ειδικά τον πατέρα μου, η σκέψη του οποίου διατηρεί πάντοτε εντός μου άσβεστη την επιθυμία για προσωπική εξέλιξη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή	1
1.1 Ο προσδιορισμός του θέματος	1
1.2 Τα ερευνητικά ερωτήματα	2
1.3 Μεθοδολογία που θα ακολουθηθεί	2
1.4 Συνοπτική περιγραφή έρευνας	3
1.5 Σύνοψη	3
Κεφάλαιο 2: Βιβλιογραφική επισκόπηση	5
2.0 Εισαγωγή	5
2.1 Ο πολιτισμός	5
2.2 Τα στοιχεία του πολιτισμού	7
2.3 Διαπολιτισμική επικοινωνία	8
2.4 Διαπολιτισμική ικανότητα	9
2.5 Διαπολιτισμική σύγκρουση	10
2.6 Τα στάδια της σύγκρουσης	11
2.7 Η πρόσληψη της σύγκρουσης	11
2.8 Τα στυλ διαχείρισης της σύγκρουσης	12
2.9 Η επίλυση της διαπολιτισμικής σύγκρουσης	13
2.10 Σύνοψη	17
Κεφάλαιο 3: Μεθοδολογία έρευνας	18
3.0 Εισαγωγή	18
3.1 Η μέθοδος έρευνας που χρησιμοποιήθηκε	18
3.2 Τα ερευνητικά ερωτήματα	20

3.3 Η επιλογή των δειγμάτων	22
3.4 Σύνοψη	24
Κεφάλαιο 4: Ανάλυση και παρουσίαση των δεδομένων	25
4.0 Εισαγωγή	25
4.1 Σόλων και Κροίσος	25
4.2 Ιέρων και Σιμωνίδης	29
4.3 Σωκράτης και Κρίτων	32
4.4 Αλέξανδρος και Γυμνοσοφιστές	35
4.5 Ονησίκριτος και Καλανός	37
4.6 Αλέξανδρος και Καλλισθένης	40
4.7 Σύνοψη	44
Κεφάλαιο 5: Συμπεράσματα	45
5.0 Εισαγωγή	45
5.1 Ερμηνεία των αποτελεσμάτων της έρευνας	45
5.2 Περιορισμοί έρευνας	50
5.3 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα	50
5.4 Επίλογος	51
Βιβλιογραφικές αναφορές	52

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εισαγωγή

«Όλα συνδέονται. Τίποτα δε διαχωρίζεται. Εάν μπορούσες να μεταμορφώσεις ένα μονάχα μόνιο του εαυτού σου, την πιο μικρή σκέψη, μια συνήθεια, μια συμπεριφορά, το κυμάτισμα της φωνής σου... η αλλαγή αυτή θα ξέσπαγε σε όλο σου το Είναι, και το σύμπαν σου θα άλλαζε για πάντα...»

Elio D' Anna, *Η Σχολή των Θεών*

1.1 Ο προσδιορισμός του θέματος

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο την ανάδειξη των διαστάσεων της διαπολιτισμικής σύγκρουσης μέσα από την κριτική προσέγγιση κειμένων της αρχαίας ελληνικής παράδοσης. Η επιλογή του θέματος σχετίζεται με το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζει το πεδίο της διαπολιτισμικής επικοινωνίας τόσο σε επίπεδο επιστημονικό όσο και σε ανθρώπινο, δεδομένου ότι ο σύγχρονος άνθρωπος αναζητά τον προσανατολισμό του σε ένα πολυπολιτισμικό και συχνά δαιδαλώδη κοινωνικό χώρο, ενώ παράλληλα έρχεται αντιμέτωπος με ερωτήματα που αφορούν την ταυτότητα και την κοινωνική του αποστολή σε μια πραγματικότητα ρευστή και πολυπρόσωπη. Παράλληλα, η ενασχόληση με τις πτυχές της διαπολιτισμικής σύγκρουσης εκπηγάει από τη φύση της ίδιας της σύγκρουσης ως μιας ιδιαίτερης μορφής αλληλεπίδρασης που καλεί τον άνθρωπο να υπερασπιστεί το οικείο και συγχρόνως να διαχειριστεί το ανοίκειο, με βήμα συχνά μετέωρο ανάμεσα σε δύο πρωταρχικές ανάγκες της ύπαρξής του, την ασφάλεια και την αλλαγή. Επιπλέον, η εξέταση των διαστάσεων της διαπολιτισμικής σύγκρουσης μέσα από την αξιοποίηση κειμένων της ελληνικής αρχαιότητας συνδέεται αφενός με την εδραιωμένη αντίληψη ότι αυτά μεταφέρουν μηνύματα διαχρονικά και πανανθρώπινα και αφετέρου με την επιθυμία μας να τα εντάξουμε σε ένα διαφορετικό πλαίσιο ερμηνείας, εντός του οποίου καταδεικνύεται όχι μόνο το νοηματικό τους βάθος, αλλά και οι ανεξάντλητοι τρόποι πρόσληψής τους. Τέλος, παρόλο που η διαπολιτισμική σύγκρουση ως ερευνητικό πεδίο έχει απασχολήσει και συνεχίζει να απασχολεί πολλούς μελετητές, δεν έχει εξεταστεί επαρκώς η σύνδεσή

της με την αρχαία ελληνική γραμματεία. Ως εκ τούτου, πρόθεσή μας μέσω της παρούσας εργασίας είναι να συμβάλουμε με κάποιο τρόπο στην κατανόηση του φαινομένου της διαπολιτισμικής σύγκρουσης, εντρυφώντας σε κείμενα της αρχαίας ελληνικής παράδοσης.

1.2 Τα ερευνητικά ερωτήματα

Η ανάδειξη των διαστάσεων της διαπολιτισμικής σύγκρουσης επιχειρείται μέσα από την εξέταση δύο βασικών ερευνητικών ερωτημάτων, τα οποία ορίζονται ως εξής:

- α) Ποια είναι τα αίτια που ενδέχεται να πυροδοτήσουν μια σύγκρουση με διαπολιτισμικό χαρακτήρα και με ποιο στρώμα του πολιτισμού των εμπλεκόμενων προσώπων συνδέονται;
- β) Με ποιους τρόπους προσπαθούν τα πρόσωπα να διαχειριστούν ή να επιλύσουν τη σύγκρουση και πώς αυτοί επηρεάζουν την εξέλιξη και την έκβαση της σύγκρουσης;

Αναφορικά με το πρώτο ερώτημα, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην κοινωνική ταυτότητα των προσώπων και συγκεκριμένα διερευνάται αν η σχέση τους με τον κόσμο του πνεύματος ή της υλικής πραγματικότητας επηρεάζει τον τρόπο που προσεγγίζουν και διαχειρίζονται τη σύγκρουση.

1.3 Μεθοδολογία που θα ακολουθηθεί

Κατά την ανάλυση των περιπτώσεων διαπολιτισμικής σύγκρουσης σε κείμενα της ελληνικής αρχαιότητας αξιοποιείται η μέθοδος *της ανάλυσης περιεχομένου*. Η επιλογή αυτή της μεθόδου συνδέεται με το γεγονός ότι η έρευνα που διεξάγεται έχει χαρακτήρα κειμενοκεντρικό και βασική μας πρόθεση είναι να μελετήσουμε τις ιδέες, τις αξίες, τις στάσεις και τις πεποιθήσεις των προσώπων που εμπλέκονται στη σύγκρουση, δηλαδή τις πολιτισμικές τους «αποσκευές», όπως αυτές καταγράφονται σε κείμενα της αρχαιότητας, καταδεικνύοντας παράλληλα τον τρόπο που διαμορφώνουν τους όρους και τα μέσα της επικοινωνίας.

1.4 Συνοπτική περιγραφή έρευνας

Στο πλαίσιο της διερεύνησης των ερωτημάτων που συνιστούν τον άξονα της παρούσας εργασίας, αρχικά επιχειρείται η διασαφήνιση όρων που αφορούν την διαπολιτισμική επικοινωνία και τη διαπολιτισμική σύγκρουση, ενώ παράλληλα παρουσιάζονται με τρόπο ευσύνοπτο θεωρίες σχετικά με τα αίτια, την πρόσληψη και τη διαχείριση της σύγκρουσης. Στη συνέχεια, παρατίθενται πληροφορίες σχετικά με τη μέθοδο έρευνας και τα ερευνητικά ερωτήματα. Έπειτα, πραγματοποιείται η ανάλυση έξι περιπτώσεων διαπολιτισμικής σύγκρουσης, όπως αυτές διασώζονται σε κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας των οποίων η συγγραφή τοποθετείται στο χρονικό διάστημα που εκτείνεται από τον 5^ο αιώνα π.Χ. έως το 2^ο αιώνα μ.Χ. Σκόπιμο είναι να αναφερθεί ότι οι περιπτώσεις που τίθενται προς εξέταση δεν έχουν επιλεγεί τυχαία, αλλά κοινή συνισταμένη τους αποτελεί η αλληλεπίδραση δύο προσώπων ιστορικών, εκ των οποίων το ένα προέρχεται από το χώρο του πνεύματος, ενώ το άλλο διακρίνεται για την υλική του υπεροχή. Παράλληλα, σε όλες τις περιπτώσεις τα πρόσωπα αναπτύσσουν διάλογο μεταξύ τους, γεγονός που καθιστά δυνατή την παρατήρηση της αλληλεπίδρασης των προσώπων σε συνθήκες φυσικής επικοινωνίας. Κατά την ανάλυση των περιπτώσεων το ενδιαφέρον επικεντρώνονται στα αίτια που πυροδοτούν τη σύγκρουση και αφορούν κυρίως τις πολιτισμικές καταβολές των εμπλεκόμενων προσώπων, καθώς και στους τρόπους με τους οποίους τα πρόσωπα αποπειρώνται να διαχειριστούν και να επιλύσουν τη σύγκρουση. Τέλος, με βάση τα στοιχεία που προκύπτουν από την κριτική θεώρηση των περιπτώσεων διαπολιτισμικής σύγκρουσης, εξάγονται γενικά συμπεράσματα που αφορούν τόσο τους παράγοντες που πυροδοτούν τη σύγκρουση όσο και τους τρόπους αντιμετώπισής της.

1.5 Σύνοψη

Σε αυτό το κεφάλαιο ορίστηκε το θέμα το οποίο θα εξεταστεί στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας και αναφέρθηκαν οι λόγοι που οδήγησαν στην επιλογή του. Επίσης, παρουσιάστηκαν τα ερωτήματα στα οποία θα θεμελιωθεί η ερευνητική

προσπάθεια και η μέθοδος έρευνας που θα ακολουθηθεί. Τέλος, πραγματοποιήθηκε εν συντομία η περιγραφή των σταδίων της ερευνητικής διαδικασίας. Στο επόμενο κεφάλαιο επιχειρείται η βιβλιογραφική επισκόπηση, προκειμένου να γίνει κατανοητό το θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Βιβλιογραφική επισκόπηση

2.0 Εισαγωγή

Η μελέτη και η ανάδειξη των όψεων της διαπολιτισμικής σύγκρουσης καθιστά αναγκαία την εννοιολόγηση όρων που σχετίζονται με αυτήν, προκειμένου να καταστεί δυνατή η εμβριθέστερη κατανόησή τους. Ειδικότερα, θα γίνει αναφορά στην έννοια του πολιτισμού, καθώς και στα στοιχεία που τον συναπαρτίζουν. Επίσης, θα μελετηθούν οι έννοιες της διαπολιτισμικής επικοινωνίας, της διαπολιτισμικής ικανότητας και της διαπολιτισμικής σύγκρουσης. Αναφορικά με τη διαπολιτισμική σύγκρουση, θα αναλυθούν τα στάδια της σύγκρουσης, ενώ θα γίνει αναφορά σε θεωρίες που αφορούν τον τρόπο πρόσληψης της σύγκρουσης, τα στυλ διαχείρισης της, καθώς και τους δυνατούς τρόπους επίλυσής της.

2.1 Ο πολιτισμός

Αρχικά, εφόσον το αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας είναι η διαπολιτισμική σύγκρουση, θα ήταν γόνιμο να οριστεί το περιεχόμενο της έννοιας του πολιτισμού, δεδομένου ότι οι πολιτισμικές «αποσκευές» των ατόμων ή των ομάδων διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην ανάδυση και την εξέλιξή της. Μολονότι η χρήση του συγκεκριμένου όρου είναι ευρέως διαδεδομένη και δε δημιουργεί δυσκολίες στην επικοινωνία, η πιο προσεκτική του προσέγγιση αναδεικνύει αυτομάτως την ποικιλία των δυνατών ερμηνειών του. Συνοπτικά θα μπορούσε να οριστεί ως «κάθε διαδικασία ή προϊόν που είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας» (Liu, Volčič & Gallois, 2018, σ. 213). Ο πολιτισμός, δηλαδή, περιλαμβάνει κάθε δημιουργία που συνιστά εκδήλωση τόσο του υλικού όσο και του πνευματικού μας βίου.

Βέβαια, εάν λάβουμε ως δεδομένο ότι ο πολιτισμός απορρέει από συλλογικές διεργασίες και παράλληλα συνδέεται με μια κοινότητα ανθρώπων που δρα σε ένα ορισμένο χωροχρονικό πλαίσιο, τότε αναντίρρητα λειτουργεί και ως παράγοντας ενοποιητικός των ανθρώπων και των κοινωνιών. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Hall (1966, σ. x), ο πολιτισμός είναι «αυτές οι βαθιές, κοινές, ανείπωτες εμπειρίες που τα μέλη του εκάστοτε πολιτισμού μοιράζονται και εκφράζουν χωρίς να το αντιλαμβάνονται, και οι οποίες αποτελούν το υπόβαθρο με βάση το οποίο κρίνονται όλα τα γεγονότα».

Επιπρόσθετα, ο πολιτισμός φαίνεται ότι καθορίζει και παράλληλα αντικατοπτρίζει τον τρόπο πρόσληψης της πραγματικότητας. Ο άνθρωπος, ως νοήμον ον, κατατράχεται από την ασίγαστη ανάγκη να κατανοήσει τον κόσμο που τον περιβάλλει. Ο πολιτισμός συνιστά απότοκο αυτής του της προσπάθειας και συγχρόνως πρίσμα ερμηνευτικό του κόσμου. Ο Ιταλός φιλόσοφος Gramsci (2000) όρισε τον πολιτισμό ως μια δημιουργική διαδικασία κατασκευής νοήματος, ενώ ο Αμερικανός ανθρωπολόγος Geertz (1973, σ. 145) διατείνεται ότι ο πολιτισμός είναι «η πλοκή των νοημάτων στα πλαίσια των οποίων τα ανθρώπινα όντα ερμηνεύουν τις εμπειρίες τους». Ο πολιτισμός, άλλωστε, περιλαμβάνει όλα εκείνα τα δίκτυα γνώσης τα οποία καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι σκέφτονται, αισθάνονται και αλληλεπιδρούν (Wyer, Chiu & Hong, 2009, σ. 4).

Από τα προαναφερθέντα, γίνεται κατανοητό ότι η έννοια του πολιτισμού είναι πολυσήμαντη. Σε κάθε περίπτωση, όμως, καθίσταται σαφές ότι ο πολιτισμός συνιστά προϊόν της ανθρώπινης δράσης και δημιουργικότητας, καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο ένα άτομο προσλαμβάνει την πραγματικότητα, νοηματοδοτεί την ζωή του και δομεί την ταυτότητά του. Παράλληλα, ενδέχεται να ενισχύει στο άτομο το αίσθημα του «ανήκειν» σε μια ομάδα ή να υπογραμμίζει τις διαφορές του με τους άλλους. Καταληκτικά, η πολιτιστική «μήτρα» μέσα στην οποία ζει και αναπτύσσεται κάθε άτομο λειτουργεί ως παράγοντας διαμορφωτικός της ύπαρξής τους. Θα ήταν πρόσφορο, όμως, στη συνέχεια να μελετηθούν και τα στοιχεία που συναπαρτίζουν κάθε πολιτισμό, προκειμένου να καταστεί δυνατή η σε βάθος κατανόησή του.

2.2 Τα στοιχεία του πολιτισμού

Ο Dodd (1998) διακρίνει τρία επίπεδα σε κάθε πολιτισμό. Στον εσωτερικό πυρήνα τοποθετεί την ιστορία, την ταυτότητα, τις πεποιθήσεις, τις αξίες και τις κοσμοθεωρίες μιας κοινότητας ανθρώπων. Στο ενδιάμεσο στρώμα εντάσσει όλες εκείνες τις δραστηριότητες που ορίζονται ως εκφάνσεις ενός πολιτισμού, όπως είναι οι ρόλοι, οι κανόνες, οι ιεροτελεστίες, τα έθιμα και τα μοτίβα επικοινωνίας. Τέλος, στο εξωτερικό στρώμα τοποθετεί τα συστήματα (οικονομικά, πολιτικά, θρησκευτικά, οικογενειακά, πολιτικά) που τίθενται σε λειτουργία στο πλαίσιο ενός πολιτισμού.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο εσωτερικός πυρήνας του πολιτισμού σύγκειται από την ιστορία, την ταυτότητα, τις πεποιθήσεις και τις αξίες μιας ομάδας ανθρώπων. Κάθε πολιτισμός έχει τη δική του ιστορία, η οποία λειτουργεί ως φορέας πολιτισμικής κληρονομιάς (Liu κα., 2018, σ. 106). Σύμφωνα με τους Hogg και Abrams (1988, σ. 2), ταυτότητα είναι «η αντίληψη των ανθρώπων για το ποιοι είναι, για το είδος του ανθρώπου που είναι και τον τρόπο που σχετίζονται με τους άλλους», ενώ για τον Francis (1995, σ. 1) ο όρος αυτός «περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα και οι ομάδες ορίζουν τον εαυτό τους και ορίζονται από τους άλλους με κριτήριο τη φυλή, την εθνικότητα, τη θρησκεία, τη γλώσσα και την κουλτούρα». Όσον αφορά τις πεποιθήσεις, αυτές συνιστούν τις προσλαμβάνουσες ενός ατόμου, οι οποίες καθορίζουν και τον τρόπο με τον οποίο αυτό πράττει. Ως πολιτισμικές πεποιθήσεις ορίζονται εκείνες οι πεποιθήσεις που αποτελούν κτήμα των περισσότερων μελών μιας πολιτισμικής κοινότητας (Liu κα., 2018, σ. 110). Οι αξίες, από την άλλη, αντικατοπτρίζουν την αντίληψη των ανθρώπων για το τι είναι καλό και τι κακό. Με γνώμονα τις αξίες οι άνθρωποι ορίζουν αυτό για το οποίο αξίζει να αγωνιστούν, καθώς και αυτό που πρέπει να αποφύγουν (ό. π., σ. 110).

Το ενδιάμεσο στρώμα του πολιτισμού συνδέεται άρρηκτα με το εσωτερικό και περιλαμβάνει όλες εκείνες τις πολιτισμικές δραστηριότητες που συνιστούν εξωτερίκευση του εσωτερικού στρώματος του πολιτισμού. Τα έθιμα, οι ιεροτελεστίες, το σύνολο των δημιουργημάτων της καλλιτεχνικής δραστηριότητας, οι κανόνες που ορίζουν τον τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής συμβίωσης, καθώς και ο τρόπος επικοινωνίας των μελών μιας κοινότητας εντάσσονται στο ενδιάμεσο στρώμα (ό. π., σ.

111-115). Θα ήταν γόνιμο, ίσως, να επισημανθεί ότι το ενδιάμεσο στρώμα έχει τη δυνατότητα μεγαλύτερης αλλαγής σε σχέση με το εσωτερικό. Τέλος, το εξωτερικό στρώμα περιλαμβάνει τους θεσμούς ενός πολιτισμού, δηλαδή τα τυποποιημένα συστήματα που αποτελούν προϊόντα του πολιτισμού, όπως τη θρησκεία, την οικονομία, την πολιτική, την οικογένεια, την περίθαλψη και την εκπαίδευση. Οι θεσμοί με τη σειρά τους οργανώνονται με βάση τις αξίες και τις πεποιθήσεις ενός πολιτισμού (Dodd, 1998).

Ανάλογη είναι και η προσέγγιση των Trompenaars και Hampden-Turner (1997, σ. 20-24), οι οποίοι σε κάθε πολιτισμό εντοπίζουν τρία στρώματα. Αναλυτικότερα, το εξωτερικό στρώμα περιλαμβάνει τα ορατά στοιχεία κάθε πολιτισμού, όπως είναι η γλώσσα, το φαγητό, τα σπίτια, τα μνημεία, η μόδα και η τέχνη. Το ενδιάμεσο στρώμα περιλαμβάνει τις νόρμες και τις αξίες των ανθρώπων που είναι κοινωνοί του ίδιου πολιτισμού. Μάλιστα, όταν οι νόρμες εναρμονίζονται με τις αξίες των ανθρώπων, ο πολιτισμός τείνει να παρουσιάζει μεγαλύτερη σταθερότητα. Τέλος, το ενδότερο στρώμα του πολιτισμού, περιλαμβάνει τις υποθέσεις για την ύπαρξη που συνιστούν κοινό κτήμα μιας ομάδας ανθρώπων και ορίζουν υποσυνείδητα τον τρόπο οργάνωσης της πραγματικότητάς τους. Οι υποθέσεις για την ύπαρξη είναι απότοκο μακροχρόνιων διεργασιών και συνήθως είναι τόσο βαθιά ριζωμένες στο συλλογικό ασυνείδητο των ανθρώπων που δεν επιδέχονται εύκολα αμφισβήτηση.

Συμπερασματικά, ο πολιτισμός σύγκειται τόσο από στοιχεία μη ορατά, τα οποία, καθορίζουν την εσωτερική μας ζωή και τον τρόπο θέασης του κόσμου, όπως είναι οι αξίες μας, όσο και από όλες τις εκδηλώσεις του ατομικού και του συλλογικού μας βίου. Η κατανόηση της συνθετότητας του κάθε πολιτισμού μπορεί να μας προϊδεάσει και για τη δυναμική της διαπολιτισμικής επικοινωνίας.

2.3 Διαπολιτισμική επικοινωνία

Ο όρος *διαπολιτισμική επικοινωνία* χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά από τον Hall, ανθρωπολόγο και καθηγητή στο Ινστιτούτο Ξένων Υπηρεσιών (FSI) στις ΗΠΑ, και τους συνεργάτες του για να ορίσουν την επικοινωνία μεταξύ ατόμων από

διαφορετικούς εθνικούς πολιτισμούς. Στη συνέχεια, όμως, καθώς η έννοια του πολιτισμού απέκτησε ευρύτερο περιεχόμενο δηλώνοντας οποιουδήποτε τύπου πολιτισμό ή υποκουλτούρα, η διαπολιτισμική επικοινωνία κατέληξε να σημαίνει την επικοινωνία μεταξύ ατόμων που μπορεί να διαφέρουν ως προς την εθνικότητα, το κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο, την ηλικία, το φύλο ή τον τρόπο ζωής (Liu κα., 2018, σ. 25-26). Παράλληλα, με τον όρο αυτό εννοούμε την πρόθεση ή την αναγκαιότητα για επικοινωνία με άλλους πολιτισμούς, που είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί είτε σε ένα μικρο-επίπεδο (διατομικό - διομαδικό) είτε σε ένα μακρο-επίπεδο (εθνικό - διεθνικό) (Γεωργογιάννης, 2009, σ. 34).

Αναντίρρητα, η διαπολιτισμική επικοινωνία δημιουργεί ένα νέο πλαίσιο αλληλεπίδρασης ανθρώπων, ομάδων και λαών, οι οποίοι συνιστούν φορείς διαφορετικών πολιτισμικών αξιών. Κατ' επέκταση, η διαμόρφωση μιας παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας, στην οποία οι πιθανότητες διαπολιτισμικής επικοινωνίας είναι αυξημένες, καλεί τον άνθρωπο να καλλιεργήσει νέες δεξιότητες. Μία από τις σημαντικότερες είναι χωρίς αμφιβολία η *διαπολιτισμική ικανότητα*.

2.4 Διαπολιτισμική ικανότητα

Ο όρος *διαπολιτισμική ικανότητα* (ή *διαπολιτισμική επικοινωνιακή ικανότητα*) αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να υιοθετεί συμπεριφορές κατάλληλες και τελεσφόρες κατά την επικοινωνία του με άτομα από άλλες κουλτούρες (Lustig & Koester, 2010, σ. 64-65). Ο βαθμός της διαπολιτισμικής ικανότητας ενός ατόμου εξαρτάται σημαντικά από τις γνώσεις που έχει για άλλους πολιτισμούς, την πρόθεσή του να έρθει σε επαφή με ανθρώπους με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, επιδεικνύοντας ανεκτικότητα στην ασάφεια και την αβεβαιότητα που ενέχει συνήθως η διαπολιτισμική επικοινωνία, και τη δυνατότητά του να μεταφέρει τα μηνύματά του με κατάλληλο πολιτισμικό τρόπο, αξιοποιώντας τόσο λεκτικούς όσο και μη λεκτικούς κώδικες επικοινωνίας (Liu κα., 2018: 480-483). Για την καλλιέργεια της διαπολιτισμικής επικοινωνίας κρίνεται αναγκαίο το άτομο κατά τη διαπολιτισμική επαφή να αναζητά ομοιότητες με τον άλλο, προκειμένου να δημιουργήσει ένα κοινό έδαφος επικοινωνίας. Ακόμη, είναι σημαντικό να λειτουργεί –στο βαθμό που είναι αυτό

εφικτό- απαλλαγμένο από στερεότυπα και προκαταλήψεις, να είναι ευέλικτο, ώστε να προσαρμόζεται στις συνθήκες της εκάστοτε επικοινωνιακής περίπτωσης, και να παραμένει δεκτικό και ανοικτό στο διαφορετικό (ό. π., σ. 484-486).

Εν κατακλείδι, η διαπολιτισμική επικοινωνία διευκολύνεται από την ανάπτυξη της διαπολιτισμικής ικανότητας, αλλά, επειδή δυστυχώς αυτή δεν είναι κτήμα των περισσότερων, η διαπολιτισμική επαφή συνοδεύεται συχνά από την εκδήλωση *διαπολιτισμικής σύγκρουσης*, την οποία θα μελετήσουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.

2.5 Διαπολιτισμική σύγκρουση

Η σύγκρουση αποτελεί μια φυσική διαδικασία, αναπόσπαστο στοιχείο του ανθρώπινου γίνεσθαι. Σύμφωνα με τους Putnam και Poole (1987, σ. 552), η σύγκρουση ορίζεται ως «η αλληλεπίδραση μεταξύ αλληλοεξαρτώμενων ανθρώπων που αντιλαμβάνονται κάποια αντίθεση ως προς τους σκοπούς, τους στόχους και τις αξίες τους, και οι οποίοι βλέπουν την άλλη πλευρά ως πιθανή απειλή για την υλοποίηση αυτών των στόχων». Επομένως, η σύγκρουση προϋποθέτει την αλληλεξάρτηση δύο ή περισσότερων πλευρών και την αντίθεση ως προς τις επιδιώξεις τους.

Οι τύποι της σύγκρουσης ποικίλλουν ανάλογα με τα εμπλεκόμενα μέρη και το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η σύγκρουση. Έτσι, μπορούμε να κάνουμε λόγο για «διαπροσωπική», «διομαδική» και «διαοργανωσιακή σύγκρουση» (Liu κα., 2018, σ. 393).

Σύμφωνα με τον Amason (1996, σ. 127-130), οι συγκρούσεις μπορούν να διακριθούν σε συγκινησιακές, γνωστικές και σχετικές με τους στόχους. Οι συγκινησιακές έχουν περισσότερο συναισθηματικό χαρακτήρα, οι γνωστικές προκύπτουν κυρίως από υποτιθέμενες διαφωνίες που αφορούν σκοπιές, στάσεις και απόψεις, ενώ οι τελευταίες προϋποθέτουν την ασυμφωνία ως προς τους προτιμώμενους στόχους ή σκοπούς (ό. π., σ. 395-396).

Αναφορικά με τη διαπολιτισμική σύγκρουση, η οποία συνιστά και το αντικείμενο εξέτασης της παρούσας εργασίας, αυτή μπορεί να οριστεί ως «η σύγκρουση μεταξύ

προσώπων, ομάδων ή εθνών διαφορετικών πολιτισμών, που πυροδοτείται από την υποτιθέμενη ασυμβατότητα τους ως προς τις αξίες, τις νόρμες και τις πεποιθήσεις σε σχέση με την υπόληψη, τους στόχους, τους λιγοστούς πόρους, τις διαδικασίες ή/και τα αποτελέσματα» (ό. π., σ. 394). Θα ήταν, όμως, αναγκαίο σε αυτό το σημείο να οριστούν και τα πιθανά στάδια της εξέλιξης μιας σύγκρουσης.

2.6 Τα στάδια της σύγκρουσης

Σύμφωνα με τον Pondy (1967), η εξέλιξη της σύγκρουση μπορεί να αποτυπωθεί σε ορισμένα στάδια. Στο πρώτο στάδιο, το στάδιο της *λανθάνουσας σύγκρουσης*, οι συνθήκες έχουν ωριμάσει για τη σύγκρουση, καθώς υπάρχουν ασυμβατότητες και αλληλεξάρτηση μεταξύ των δύο πλευρών. Το επόμενο στάδιο, της *αντιληπτής σύγκρουσης*, αναδύεται, όταν μία ή περισσότερες από τις πλευρές πιστεύουν ότι υπάρχουν ασύμβατοι στόχοι και αλληλεξάρτηση. Ως *αισθητή σύγκρουση* ορίζεται η τρίτη φάση, κατά την οποία αυτοί που εμπλέκονται στη σύγκρουση αρχίζουν να χαράσσουν στρατηγικές για να αντιμετωπίσουν τη σύγκρουση και αρχίζουν να αναλογίζονται τα αποτελέσματα –αποδεκτά και μη– που θα προκύψουν από αυτήν. Στο στάδιο της *εμφανούς σύγκρουσης* οι στρατηγικές τίθενται σε εφαρμογή κατά την επικοινωνία μεταξύ των πλευρών. Τέλος, έχουμε τον *απόηχο της σύγκρουσης*, που αφορά τις βραχυπρόθεσμες ή μακροπρόθεσμες επιπτώσεις που ενδέχεται να προκύψουν στη σχέση των συγκρουόμενων πλευρών (Liu κα., 2018, σ. 407-409). Βέβαια, ανεξάρτητα από τον τρόπο εξέλιξης της σύγκρουσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο αυτή αντιμετωπίζεται.

2.7 Η πρόσληψη της σύγκρουσης

Έχουν εντοπιστεί δύο βασικές προσεγγίσεις αναφορικά με τον τρόπο πρόσληψης της διαπολιτισμικής σύγκρουσης. Η πρώτη παρουσιάζει τη σύγκρουση ως ένα φαινόμενο φυσιολογικό, μέσω του οποίου παρέχονται ευκαιρίες ανάπτυξης και εξέλιξης των

σχέσεων. Άλλωστε, η επιτυχής έκβαση μιας σύγκρουσης συνεπάγεται πολλαπλά οφέλη για τα εμπλεκόμενα μέρη, όπως την αύξηση της συνολικής ακεραιότητας και συνοχής τους, καθώς και τη συλλογή πληροφοριών για άτομα ή ομάδες. Παράλληλα, η θετική πρόσληψη της σύγκρουσης καθιστά και τα άτομα πιο δημιουργικά κατά τη διαδικασία επίλυσης της σύγκρουσης. Η δεύτερη προσέγγιση είναι εκ διαμέτρου αντίθετη από την πρώτη, καθώς αντιμετωπίζει τη σύγκρουση ως μια κατάσταση αρνητική, καταστροφική που απειλεί τη βιωσιμότητα των σχέσεων (Liu & κα., 2018, σ. 409-410). Κατά τον Augsburger (1992), οι δύο προσεγγίσεις συνδέονται και με τον τρόπο που κάποιος αντιλαμβάνεται το κοινωνικό γίνεσθαι και το βαθμό που είναι εξοικειωμένος με την αλλαγή. Ειδικότερα, η πρώτη προσέγγιση αντλεί την ισχύ της από την υπόθεση ότι όλα τα ζητήματα υπόκεινται σε αλλαγή μέσω της διαπραγμάτευσης, ενώ η δεύτερη από την υπόθεση ότι τα μέλη μιας κοινωνίας οφείλουν να προσαρμόζονται στις αξίες της και όχι το αντίστροφο.

2.8 Τα στυλ διαχείρισης της σύγκρουσης

Η σύγκρουση είναι μία κατάσταση, η οποία καλεί όλους όσους εμπλέκονται σε αυτήν να διαμορφώσουν μια στάση αναφορικά με αυτήν. Οι στρατηγικές που τίθενται σε εφαρμογή για την αντιμετώπιση μιας σύγκρουσης συνιστούν τα στυλ διαχείρισης της σύγκρουσης. Οι Blake και Mouton (1964) εντόπισαν πέντε διαφορετικά στυλ διαχείρισης της σύγκρουσης: *την αποφυγή, τον ανταγωνισμό, την προσαρμογή, το συμβιβασμό και τη συνεργασία*. Η *αποφυγή* είναι η φυσική υποχώρηση ή η άρνηση να συζητήσει κανείς τη σύγκρουση. Ο *ανταγωνισμός* σχετίζεται με τη χρήση εξουσίας από κάποιον στην προσπάθειά του να υλοποιήσει τους στόχους του, αποτελεί μια διεκδικητική συμπεριφορά και αποκλείει τη συνεργασία. Η *προσαρμογή* συνδέεται με συμπεριφορές που υποβαθμίζουν τις διαφορές και εστιάζουν κυρίως στα κοινά συμφέροντα των εμπλεκόμενων μερών. Ο *συμβιβασμός* αποσκοπεί στην εύρεση μιας λύσης, αλλά αυτό ενίοτε συνεπάγεται τη μη ικανοποίηση όλων των πλευρών, καθώς κάποια εξ αυτών ενδέχεται να κληθεί να θυσιάσει τα συμφέροντά της. Τέλος, η *συνεργασία*, η οποία θεωρείται ο ιδανικός και συγχρόνως ο πιο δύσκολος στην εφαρμογή τρόπος διαχείρισης μίας σύγκρουσης, επιδιώκει την εύρεση μίας λύσης

επωφελούς για όλες τις πλευρές (Liu κα., 2018, σ. 411-412). Πέρα από τις στρατηγικές διαχείρισης μιας σύγκρουσης, έχουν μελετηθεί ενδελεχώς και οι τρόποι με τους οποίους είναι δυνατό να επιλυθεί η σύγκρουση κατά τρόπο αποτελεσματικό.

2.9 Η επίλυση της διαπολιτισμικής σύγκρουσης

Σύμφωνα με τους Bhangoo και Pillay (2006, σ. 111-135), οι σχέσεις και η αλληλεξάρτηση διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην επίλυση μιας σύγκρουσης. Για να μπορέσουμε, όμως, να αναγνωρίσουμε το βαθμό εξάρτησής μας από τους άλλους ανθρώπους και να επιδιώξουμε συνειδητά την ενίσχυση των σχέσεών μας, είναι απαραίτητο να διαθέτουμε τις ικανότητες *της ευελιξίας (flexibility)*, *της δημιουργικής δέσμευσης (creative engagement)* και *της ορμής (momentum)*.

Η ευελιξία αφορά την ικανότητά μας να παραμένουμε ανοιχτοί στο διαφορετικό, όταν ερχόμαστε σε επαφή με τους άλλους. Σαφέστερα, το να είσαι ευέλικτος σημαίνει να λειτουργείς χωρίς επίκριση, να αντιμετωπίζεις τις καταστάσεις περισσότερο με μια διάθεση ερευνητική και να αισθάνεσαι άνετα με την αμφισημία και τη συνθετότητά τους. *Η διακοπή των νοητικών μας μοτίβων (interrupting patterns)*, *η αποδοχή του αισθήματος της δυσφορίας (sitting with discomfort)* και *ο χορός με την έκπληξη (dancing with surprise)* αποτελούν δεξιότητες που μας βοηθούν να καλλιεργήσουμε την ικανότητά μας για ευελιξία.

Ειδικότερα, αναφορικά με τη διακοπή των νοητικών μας μοτίβων, θα ήταν πρόσφορο να επισημανθεί ότι κάθε άνθρωπος διαθέτει τα δικά του νοητικά αρχεία, στα οποία αποθηκεύει κατηγορίες πληροφοριών, με βάση τις οποίες νοηματοδοτεί τον κόσμο, διαμορφώνει τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις πράξεις του. Η ανάπτυξη της ευελιξίας απαιτεί να διαχειριζόμαστε τα νοητικά μας αρχεία κατά τρόπο δυναμικό και εξελισσόμενο. Αυτό συνεπάγεται ότι, όταν ερχόμαστε αντιμέτωποι με καταστάσεις και συμπεριφορές ανοίκειες σε εμάς ή καλούμαστε να πάρουμε θέση σε επίμαχα ζητήματα, όπως για παράδειγμα η πολυγαμία, μπορούμε να «διακόψουμε» τα νοητικά μας σχήματα, διατυπώνοντας ερωτήσεις που αφορούν την προέλευση μιας πεποίθησής μας ή τον τρόπο που αυτή επηρεάζει τη ζωή μας και τη σχέση μας με τους άλλους. Η

αποδοχή του αισθήματος της δυσφορίας αναφέρεται στη δυνατότητα μας να δεχόμαστε τις δύσκολες εμπειρίες και να μην προσπαθούμε να καταπνίξουμε τα δυσάρεστα συναισθήματα που αυτές μάς δημιουργούν, αλλά να τους αφήνουμε το χώρο να εκδηλωθούν. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι αποφεύγουμε τη σύγκρουση, αλλά αντιθέτως ότι είμαστε διατεθειμένοι να την αντιληφθούμε σε όλη της τη διάσταση, καθώς η επαφή με τα συναισθήματά μας, μάς επιτρέπει να αποβάλουμε την ένταση και να αποκτήσουμε μεγαλύτερη επίγνωση τόσο του δικού μας πολιτισμικού πλαισίου όσο και της άλλης πλευράς. Επίσης, η ικανότητά μας για ευελιξία ενδυναμώνεται, όταν καλωσορίζουμε την έκπληξη εντάσσοντάς την στον τρόπο με τον οποίο αντιδρούμε. Όταν βιώνουμε το αίσθημα της έκπληξης, παραμένουμε για λίγο ακίνητοι, επιλέγοντας τον τρόπο με τον οποίο θέλουμε να αντιδράσουμε. Επομένως, η αντίδρασή μας παύει να είναι αυτοματοποιημένη. Η συμφιλίωσή μας με το αναπάντεχο, το απροσδόκητο, μας καθιστά πιο δεκτικούς στο διαφορετικό και μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα για την αλλαγή του τρόπου με τον οποίο σκεφτόμαστε.

Η δεύτερη ικανότητα που καθιστά δυνατή την επίλυση μιας σύγκρουσης, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι η δημιουργική δέσμευση, η οποία μας ενθαρρύνει να βρίσκουμε καινοτόμους και μη απειλητικούς τρόπους για να αλληλεπιδρούμε με τους άλλους, όταν αναδύεται η σύγκρουση. Η ικανότητα αυτή είναι δυνατόν να ενισχυθεί μέσω της *μεταφοράς (metaphor)*, της *αφήγησης ιστοριών (storytelling)* και της *τελετουργίας (ritual)*.

Αναλυτικότερα, οι μεταφορές μπορεί να αποτελέσουν ένα πολύ ισχυρό μέσο για τη δημιουργία κλίματος κατανόησης ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας, καθώς είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν, όταν κάποιος θέλει να εκφράσει με παραστατικό και γλαφυρό τρόπο αυτό το οποίο αισθάνεται. Οι μεταφορές είναι δυνατόν να εξομαλύνουν την επικοινωνία, μεταφέροντας ισχυρά ή σύνθετα συναισθήματα, τα οποία δεν είναι δυνατόν να εκφραστούν διαφορετικά. Η αφήγηση ιστοριών αποτελεί ακόμη ένα τρόπο ενίσχυσης της ικανότητας του ατόμου για δημιουργική δέσμευση. Σαφέστερα, μέσω των ιστοριών έχουμε τη δυνατότητα -έστω και προσωρινά- να εισέλθουμε στην πραγματικότητα του άλλου και να βιώσουμε εκ των έσω τα συναισθήματά του. Οι ιστορίες συχνά δημιουργούν το υπόβαθρο για την εκκίνηση νέων συζητήσεων και ενισχύουν τη δυνατότητα για αμοιβαία κατανόηση. Τέλος, τα τελετουργικά μπορεί να είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικά αναφορικά με τον τρόπο που λειτουργούν οι άνθρωποι και τις αξίες που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά τους. Πρόκειται για εκφάνσεις ενός

πολιτισμού που μας βοηθούν να υπερβούμε τις περιοριστικές μας πεποιθήσεις και να συνδεθούμε πιο ουσιαστικά με τους άλλους.

Η τρίτη ικανότητα που μπορεί να καταστήσει τη διαχείριση μιας διαπολιτισμικής σύγκρουσης τελεσφόρα είναι η ορμή. Συγκεκριμένα, η διατήρηση της ορμής απαιτεί να δίνεις τη δέουσα προσοχή σε αυτό που συμβαίνει και να μην παραιτείσαι μπροστά στα εμπόδια που προκύπτουν, αλλά να διατηρείς ακμαία τη θέλησή σου για να συνεχίσεις. Οι δεξιότητες που συντελούν στην ανάπτυξη αυτής της ικανότητας είναι *η αποκάλυψη της απογοήτευσης (revealing uncertainty)*, *το διάλειμμα (pausing)* και *η διαίσθηση (intuition)*.

Σαφέστερα, είθισται, όταν βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια σύγκρουση, να προσπαθούμε να συγκαλύψουμε το αίσθημα αβεβαιότητας που πιθανότατα μας κατακλύζει, καθώς η παραδοχή των αδυναμιών μας μπορεί να πληγώσει το γόητρό μας και να ερμηνευθεί ως απώλεια της ισχύος μας. Εντούτοις, η αποκάλυψη της απογοήτευσής μας δύναται να συμβάλει στην επίλυση μιας σύγκρουσης, καθώς φανερώνει το βαθμό εξάρτησής μας από τους άλλους και παράλληλα καλεί την άλλη πλευρά να αναλάβει την ευθύνη που της αναλογεί για την εξέλιξη τόσο της σύγκρουσης όσο και της σχέσης μας. Επιπρόσθετα, για να διατηρήσουμε την ορμή μας, ενίοτε είναι γόνιμο να σταματάμε και να παίρνουμε την αναγκαία απόσταση από τη σύγκρουση, καθώς -όχι σπάνια- η επιμονή μας να διευθετήσουμε τη σύγκρουση μπορεί να μας αποστραγγίσει ψυχικά, νοητικά, σωματικά και πνευματικά. Τέλος, είναι σημαντικό κατά την εξέλιξη μιας σύγκρουσης να ακολουθούμε τη διαίσθησή μας, αφού συχνά το σώμα μας μάς μεταφέρει μηνύματα για το αν πρέπει να συνεχίσουμε να ακολουθούμε μια συγκεκριμένη προσέγγιση αναφορικά με τη σύγκρουση ή να λάβουμε προσωρινά κάποια απόσταση (ό. π., σ. 111-135).

Η Ting-Toomey και η Chung με τη σειρά τους (2012, σ. 180-203) αναλύουν πέντε ικανότητες που διευκολύνουν τη διευθέτηση μιας διαπολιτισμικής σύγκρουσης. Πρόκειται για *τη διαχείριση του προσώπου (facework management)*, *την ακρόαση με επίγνωση (mindful listening)*, *την πολιτισμική ενσυναίσθηση (cultural empathy)*, *την αναπλαισίωση με επίγνωση (mindful reframing)* και *την προσαρμοστική εναλλαγή κωδίκων (adaptive code-switching)*.

Η διαχείριση του προσώπου αφορά την ικανότητά μας να προστατεύουμε την επικοινωνιακή μας ταυτότητα κατά την εξέλιξη της σύγκρουσης και παράλληλα να

διαχειριζόμαστε με σεβασμό την επικοινωνιακή ταυτότητα του άλλου. Η αποδοχή και ο σεβασμός συνιστούν βασική ανάγκη κάθε ανθρώπου, ειδικά, όταν αισθάνεται ευάλωτος σε μια εξόχως απαιτητική διαδικασία επικοινωνίας, όπως είναι αυτή της σύγκρουσης. Επίσης, οι εμπλεκόμενοι σε μία σύγκρουση είναι αναγκαίο να ακούνε προσεκτικά τις πολιτισμικές και προσωπικές υποθέσεις που διατυπώνονται από τους άλλους. Αναλυτικότερα, κρίνεται σημαντικό να παρατηρούν με προσοχή τους ήχους, τον τόνο, τις κινήσεις, τις μη λεκτικές αποχρώσεις και τη σιωπή του άλλου. Με αυτόν τον τρόπο μαθαίνουν να δημιουργούν νέες κατηγορίες, με βάση τις οποίες ερμηνεύουν τις προεκτάσεις μιας σύγκρουσης. Ακόμη, η ικανότητα της πολιτισμικής ενσυναίσθησης αφορά τόσο την πολιτισμική κατανόηση όσο και την πολιτισμική ανταπόκριση. Σχετίζεται με την ικανότητα αυτών που συμμετέχουν σε μια σύγκρουση να κατανοούν με ακρίβεια τις προσωπικές εμπειρίες ανθρώπων με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο και παράλληλα την ικανότητα να εκφράζουν την κατανόησή τους με τέτοιο τρόπο, ώστε αυτή να γίνεται αντιληπτή από τον άλλο. Επιπρόσθετα, η αναπλαισίωση με επίγνωση συνιστά μια ικανότητα δημιουργίας ενός νέου πλαισίου ερμηνείας και κατανόησης μιας συμπεριφοράς ή διεύρυνσης του υπάρχοντος πλαισίου. Η αναπλαισίωση συνιστά μια συνειδητή διαδικασία κατά την οποία κάποιος χρησιμοποιεί τη γλώσσα για να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται η σύγκρουση, αποσκοπώντας στη διαμόρφωση κλίματος συνεργασίας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω της αναδιατύπωσης των θέσεων των εμπλεκομένων στη σύγκρουση με όρους που αναδεικνύουν το κοινό τους συμφέρον. Ακόμη, η μετατροπή των δηλώσεων που εμπεριέχουν παράπονα σε δηλώσεις που εκφράζουν αιτήματα, η αντικατάσταση της επίκρισης με διατυπώσεις που εστιάζουν στην από κοινού επίλυση της σύγκρουσης και η παροχή βοήθειας στους εμπλεκόμενους στη σύγκρουση, ώστε να αναγνωρίσουν τα οφέλη μιας προσέγγισης που συνεπάγεται κέρδη και για τις δύο πλευρές και να συλλάβουν τη «μεγάλη εικόνα», συνιστούν τρόπους αναπλαισίωσης. Τέλος, η προσαρμοστική εναλλαγή κωδίκων αφορά τη σκόπιμη τροποποίηση μιας συμπεριφοράς, προκειμένου κάποιος να μπορέσει να ανταποκριθεί σε διαφορετικές πολιτιστικές νόρμες. Αυτό, βέβαια, προϋποθέτει την εμπλοκή κάποιου σε μια κατάσταση που ισχύουν νόρμες ανοίκειες σε αυτόν ή που έρχονται σε σύγκρουση με αξίες θεμελιακές της ταυτότητάς του (Molinsky, 2007).

Συν τοις άλλοις, στην επίλυση μιας σύγκρουσης μπορεί να συντείνει και η μεσολάβηση. Ειδικότερα, σε κάθε πολιτισμό υπάρχουν διαμεσολαβητές συγκρούσεων, οι οποίοι

αναλαμβάνουν να εξομαλύνουν την επικοινωνία ανάμεσα στις αντιμαχόμενες πλευρές, μεταβάλλοντας τον τρόπο που αυτές προσεγγίζουν τη σύγκρουση, καθώς και να εξασφαλίσουν κλίμα αμοιβαίου σεβασμού (Liu κα., 2018, σ. 414). Βέβαια, η αποτελεσματικότητα και οι πρακτικές μεσολάβησης συναρτώνται με το πλαίσιο κάθε πολιτισμού και καθορίζονται από αυτό (Merry, 1989).

2.10 Σύνοψη

Συνοψίζοντας, στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύθηκαν όροι που σχετίζονται με τη διαπολιτισμική σύγκρουση. Αναλυτικότερα, επιχειρήθηκε η προσέγγιση της έννοιας του πολιτισμού μέσα από την παράθεση επιμέρους ορισμών που αναδεικνύουν αφενός τις ποικίλες σημασιολογικές του αποχρώσεις και αφετέρου τη δύναμή του να καθορίζει όλες τις πτυχές του ανθρώπινου βίου και να αποτυπώνεται σε αυτές. Παράλληλα, έγινε λόγος για τα διαφορετικά επίπεδα του πολιτισμού -το εσωτερικό, το ενδιάμεσο και το εξωτερικό- που υπογραμμίζουν όχι μόνο τη συνθετότητα αυτού, αλλά και τη διασύνδεση των στοιχείων που τον αποτελούν. Ακόμη, πριν την ανάλυση της διαπολιτισμικής σύγκρουσης, έγινε σύντομη αναφορά στην έννοια της διαπολιτισμικής επικοινωνίας και της διαπολιτισμικής ικανότητας, προκειμένου να γίνει κατανοητό το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να εκδηλωθεί η διαπολιτισμική σύγκρουση, καθώς και να επισημανθεί η σημασία της καλλιέργειας δεξιοτήτων για την επιτυχή διαχείρισή της. Στη συνέχεια, ορίστηκαν τα στάδια της σύγκρουσης, καθώς και ο διαφορετικός τρόπος πρόσληψής της. Τέλος, έγινε αναφορά στα στυλ διαχείρισης της σύγκρουσης και στους τρόπους με τους οποίους μπορεί αυτή να επιλυθεί. Στο επόμενο κεφάλαιο, θα γίνει λόγος για τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης της παρούσας εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Μεθοδολογία έρευνας

3.0 Εισαγωγή

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη μέθοδο που ακολουθήθηκε κατά τη σύνθεση της παρούσας εργασίας, τα ερωτήματα που τέθηκαν προς διερεύνηση, καθώς και για τα εργαλεία που αξιοποιήθηκαν κατά την ανάλυση των κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Επίσης, εκτίθενται οι λόγοι για τους οποίους επελέγησαν συγκεκριμένα κείμενα ως δείγματα αντιπροσωπευτικά της αρχαίας ελληνικής συγγραφικής παραγωγής, ώστε να καταστεί δυνατή η προσέγγιση και η ανάδειξη των διαστάσεων της διαπολιτισμικής σύγκρουσης.

3.1 Η μέθοδος έρευνας που χρησιμοποιήθηκε

Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας αξιοποιήθηκε η μέθοδος της *ανάλυσης περιεχομένου* (*content analysis*), καθώς το βασικό ζητούμενο της είναι η ανάδειξη των διαστάσεων της διαπολιτισμικής σύγκρουσης μέσω της προσέγγισης κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Πρόκειται για μια απλοποιημένη και γρήγορη μέθοδο, η οποία δεν εστιάζει τόσο στο ύφος του κειμένου, όσο στις ιδέες που εκφράζονται μέσω αυτού. Οι αναλυόμενες ενότητες δεν είναι λέξεις, αλλά έννοιες. Βέβαια, η διάκριση είναι τεχνητή, διότι οι λέξεις εκφράζουν στην πραγματικότητα ιδέες. Η ανάλυση περιεχομένου αφορά τεκμήρια της γραπτής λεκτικής επικοινωνίας και αποτελεί μέθοδο έμμεσης παρατήρησης των κοινωνικών φαινομένων (Λαμπίρη-Δημάκη, 1990). Ακόμη, κατά την ανάλυση περιεχομένου η έρευνα εστιάζει στα στοιχεία και τις παραμέτρους της επικοινωνίας. Ειδικότερα, διατυπώνονται ερωτήματα αναφορικά με τον πομπό και το δέκτη ενός μηνύματος, τον τρόπο, τους λόγους και τις συνθήκες εκπομπής του, καθώς και τα αποτελέσματα που απορρέουν από τη μετάδοσή του (Τζάνη & Κεχαγιάς,

2005). Ακόμη, με την ανάλυση περιεχομένου δίνεται έμφαση στην «τυποποίηση των σχέσεων ανάμεσα στα στοιχεία και στα θέματα που επιτρέπει την αποκάλυψη της δομής του υπό έρευνα κειμένου» (Grawitz, 1976).

Μέσω της συγκεκριμένης μεθόδου επιδιώκεται ο προσδιορισμός των χαρακτηριστικών του περιεχομένου, του πομπού της επικοινωνίας, των αποδεκτών της επικοινωνίας, καθώς και των επιπτώσεών της σε αυτούς, ώστε να εξαχθούν έγκυρα συμπεράσματα (Βαμβούκας, 2002). Αναλυτικότερα, αναφορικά με τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών του περιεχομένου, «η ροή της επικοινωνίας αναλύεται σε διαδοχικά χρονικά διαστήματα και ταξινομείται στο ίδιο σύστημα κατηγοριών». Με αυτόν τον τρόπο αναλύεται «η εξέλιξη της σκέψης, των αξιών και των προτύπων που αποδέχεται κάθε πομπός και ομάδα αποδεκτών» (Τζάνη & Κεχαγιάς, 2005, σ. 4-5). Όσον αφορά στον πομπό της επικοινωνίας, μέσω της ανάλυσης του περιεχομένου καθίσταται δυνατή η έμμεση διερεύνησή του και συγκεκριμένα η σκιαγράφηση της προσωπικότητας του και της ψυχολογικής του κατάστασης (Βαμβούκας, 2002). Τέλος, δια της μεθόδου αυτής είναι δυνατή και η μελέτη των χαρακτηριστικών και των αντιδράσεων των αποδεκτών της επικοινωνίας, οι οποίες με τη σειρά τους μαρτυρούν τη δυναμική του μηνύματος και τη δυνατότητά του να ασκεί επιρροή κατά τη διάρκεια της επικοινωνίας ή και μετά την ολοκλήρωση αυτής (Τζάνη & Κεχαγιάς, 2005, σ. 5).

Η συγκεκριμένη μέθοδος ενδείκνυται για τη διεξαγωγή της έρευνας στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, καθώς πρόθεσή μας είναι να εστιάσουμε κατά βάση στο μήνυμα, δηλαδή στα αποσπάσματα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, και στις ιδέες που εκφράζονται μέσω αυτών και αφορούν τη διαπολιτισμική σύγκρουση. Παράλληλα, ιδιαίτερο είναι το ενδιαφέρον για τις στάσεις, τις αξίες και τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων στη διαδικασία της επικοινωνίας, εφόσον συνιστούν εργαλεία για την κατανόηση του υπόβαθρου της διαπολιτισμικής σύγκρουσης και μας βοηθούν να εντοπίσουμε τους τρόπους με τους οποίους τα πρόσωπα διαχειρίζονται αυτή την ιδιαίτερη μορφή επικοινωνίας.

Για να επιτευχθεί η ανάλυση μιας επικοινωνίας διακρίνονται πέντε κύριες ενότητες: α) λέξη, β) θέμα, γ) πρόσωπα, δ) μέτρο χώρου ή χρόνου ε) σύνολο διαθέσιμου υλικού (Landsheere, 1979). Στην παρούσα εργασία επιχειρείται *θεματική ή σημασιολογική ανάλυση*, καθώς η έρευνα επικεντρώνεται σε έννοιες, νοήματα ή θέματα που συνδέονται με το αντικείμενο μελέτης, δηλαδή τη διαπολιτισμική σύγκρουση, ενώ

συγκεντρώνονται πληροφορίες και για το πώς γίνεται αυτό αντιληπτό από άτομα ή ομάδες (Τζάνη & Κεχαγιάς, 2005, σ. 5-6). Βέβαια, για την αρτιότερη διερεύνηση του θέματος τέθηκαν ορισμένα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία καθορίζουν την κατεύθυνση και το περιεχόμενο της ερευνητικής διαδικασίας.

3.2 Τα ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερευνητικά ερωτήματα στη συγκεκριμένη εργασία συνιστούν τους κεντρικούς άξονες πάνω στους οποίους στηρίχθηκε η ανάλυσή μας. Το πρώτο ερώτημα συνδέεται με τους λόγους που πυροδοτούν μια διαπολιτισμική σύγκρουση. Για τον εντοπισμό τους και τον άμεσο συσχετισμό τους με παραμέτρους που αφορούν τις πολιτισμικές καταβολές των εμπλεκομένων στη σύγκρουση αξιοποιήσαμε το θεωρητικό μοντέλο του Dodd (1998) (βλ. 2.2), προκειμένου να εξετάσουμε αν οι ασυμβατότητες που προκαλούν τη σύγκρουση συνυφαίνονται με το εσωτερικό, το ενδιάμεσο ή το εξωτερικό στρώμα του πολιτισμού των προσώπων.

Επιπρόσθετα, σε ορισμένες περιπτώσεις και όπου αυτό ήταν δυνατό, η ερμηνεία της σύγκρουσης στηρίχθηκε στη θεωρία των πολιτισμικών διαστάσεων του Hofstede (1980) και ειδικότερα στη διάσταση που αφορά *την απόσταση εξουσίας* και τη διάσταση *ατομικισμού - συλλογικότητας*. Ο λόγος αυτής της επιλογής σχετίζεται με την πρόθεσή μας να εξετάσουμε εάν η εξέλιξη της σύγκρουσης επηρεάζεται σε κάποιο βαθμό από την κοινωνική θέση των προσώπων, την υπεροχή τους σε υλικά μέσα και τη δύναμή τους να λαμβάνουν αποφάσεις για τους άλλους. Αναφορικά με τη διάσταση που αφορά την απόσταση εξουσίας, θα ήταν χρήσιμο να επισημανθεί ότι αντικατοπτρίζει το βαθμό στον οποίο ένας πολιτισμός ανέχεται την ανισότητα στην κατανομή της εξουσίας. Σε πολιτισμούς με μεγάλη απόσταση εξουσίας, οι ανισότητες ανάμεσα στους ανθρώπους είναι αναμενόμενες και επιθυμητές (Liu κα., 2018, σ. 182). Ακόμη, η διάσταση ατομικισμού – συλλογικότητας αφορά τη σχέση ανάμεσα στο άτομο και στις ομάδες στις οποίες ανήκει. Στους ατομικιστικούς πολιτισμούς προκρίνεται η επίτευξη των ατομικών στόχων έναντι των στόχων της ομάδας (Triandis, McCusker & Hui, 1990), ενώ στους πολιτισμούς συλλογικότητας το ατομικό συμφέρον υποτάσσεται στο συλλογικό και η αλληλεξάρτηση με τους άλλους είναι έντονη (Liu κα., 2018, σ. 179).

Επίσης, αξιοποιήθηκε η θεωρία των αξιακών προσανατολισμών του Kluckhohn και Strodtbeck (1961) και ειδικά ο αξιακός προσανατολισμός που αφορά το χρόνο (παρελθόν/παρόν/μέλλον) και τη σχέση των ανθρώπων με τη φύση (αν οι άνθρωποι πρέπει να ζουν σε αρμονία με τη φύση ή να την εξουσιάζουν) (Liu κα., 2018: 188). Ειδικότερα, ως προς το χρονικό προσανατολισμό, θα ήταν πρόσφορο να επισημανθεί ότι εξετάζει τη χρονική εστίαση της ανθρώπινης ζωής. Ο χρονικός προσανατολισμός ενός πολιτισμού ενδέχεται να είναι παρελθοντικός, που σημαίνει ότι η παράδοση έχει προεξάρχουσα θέση σε αυτόν, παροντικός με έμφαση στην αμεσότητα και τον αυθορμητισμό ή μελλοντικός (Cooper, Calloway-Thomas & Simonds, 2007).

Το δεύτερο βασικό ερώτημα που τίθεται προς διερεύνηση αφορά τους τρόπους με τους οποίους επιχειρούν οι εμπλεκόμενοι στη διαπολιτισμική σύγκρουση να τη διαχειριστούν και σε ορισμένες περιπτώσεις να την επιλύσουν. Πιο συγκεκριμένα, μας απασχολεί η στάση των προσώπων τόσο ως προς την ίδια την πράξη της επικοινωνίας όσο και ως προς το συνομιλητή τους, το κατά πόσο είναι δεκτικοί προς το διαφορετικό, το βαθμό επίγνωσης τόσο της δικής τους πολιτισμικής ιδιαιτερότητας όσο και του πολιτισμού της άλλης πλευράς, καθώς και τα μέσα που χρησιμοποιούν στην προσπάθειά τους να τεκμηριώσουν και να αποσαφηνίσουν τη δική τους θέση και παράλληλα να μετασχηματίσουν την οπτική του συνομιλητή τους. Στη διαδικασία εντοπισμού των μέσων και των τρόπων που χρησιμοποιούν τα πρόσωπα για να επιλύσουν ή να διαχειριστούν τη σύγκρουση, αξιοποιήθηκαν στοιχεία που περιλαμβάνονται στις ενότητες 2.8 και 2.9 του δεύτερου κεφαλαίου της παρούσας εργασίας και συγκεκριμένα οι στρατηγικές διαχείρισης της σύγκρουσης, όπως καταγράφονται στο έργο των Blake και Mouton (1964), καθώς και η θεωρία των Bhangoo και Pillay (2006) και των Ting-Toomey και Chung (2012) αναφορικά με την επίλυση της σύγκρουσης.

Επίσης, το ενδιαφέρον στη συγκεκριμένη εργασία επικεντρώνεται και στην ανάδειξη της διαχρονικότητας των μηνυμάτων των κειμένων της αρχαιότητας και κυρίως στη δυνατότητά τους να μας προσφέρουν μέσα για την κατανόηση των σύγχρονων προκλήσεων, καθώς, παρόλο που οι συνθήκες αλλάζουν και τα δεδομένα υπόκεινται σε μια αέναη μεταβολή, οι βασικές αρχές της ανθρώπινης επικοινωνίας φαίνεται να παραμένουν σταθερές. Εν συνεχεία, μάλιστα, παρουσιάζονται και οι λόγοι που επιλέχθηκαν συγκεκριμένα αποσπάσματα της αρχαιοελληνικής γραπτής παράδοσης.

3.3 Η επιλογή των δειγμάτων

Δεδομένου ότι στόχος της παρούσας εργασίας είναι η ανάδειξη των διαστάσεων της διαπολιτισμικής σύγκρουσης μέσω της κριτικής προσέγγισης κειμένων της αρχαίας ελληνικής παράδοσης, επιλέχθηκαν αποσπάσματα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας που λειτουργούν ως αντιπροσωπευτικά δείγματα διαπραγμάτευσης της διαπολιτισμικής σύγκρουσης. Ο λόγος που τα αποσπάσματα αυτά προέρχονται από κείμενα της αρχαίας ελληνικής συγγραφικής παραγωγής σχετίζεται με την πεποίθησή μας ότι η αρχαία ελληνική γραπτή παράδοση περιλαμβάνει ιδέες διαχρονικές και πανανθρώπινες, η μελέτη των οποίων μπορεί να αποβεί λυσιτελής και αφυπνιστική για το σύγχρονο άνθρωπο. Επίσης, η χρονική απόσταση που μας χωρίζει από αυτά τα κείμενα και κατ' επέκταση από τα γεγονότα που διασώζονται σε αυτά, μας επιτρέπει να τα προσεγγίσουμε με νηφάλια ματιά και χωρίς ιδεοληψίες.

Επίσης, έχουν επιλεγεί αποσπάσματα στα οποία διασώζονται περιπτώσεις διαπολιτισμικής σύγκρουσης στις οποίες συμμετέχουν κατά βάση δύο πρόσωπα υπαρκτά και όχι γεννήματα της ανθρώπινης φαντασίας, καθώς πρόθεσή μας είναι να διερευνήσουμε την ανθρώπινη φύση και ειδικότερα τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι διαχειρίζονται τη διαπολιτισμική σύγκρουση σε ένα ρεαλιστικό πλαίσιο αναφοράς. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι τα αποσπάσματα συνιστούν αδιάψευστα ιστορικά τεκμήρια, καθώς σε ορισμένα από αυτά είναι πιθανή η παρέμβαση του συγγραφέα στον τρόπο παρουσίασης των γεγονότων που έλαβαν χώρα. Ακόμη, στα αποσπάσματα είναι έντονο το διαλογικό στοιχείο, ώστε να είναι δυνατή η μελέτη των εκφραστικών επιλογών των προσώπων κατά την εξέλιξη της σύγκρουσης. Επιπρόσθετα, τα πρόσωπα που εισέρχονται σε τροχιά σύγκρουσης λειτουργούν ως φορείς διαφορετικών πολιτισμικών αξιών, οι οποίες δε συνδέονται αποκλειστικά με τη διαφορετική εθνική τους καταγωγή, αλλά και με άλλες πτυχές της ταυτότητας και του πολιτισμού τους. Βέβαια, μια σημαντική παράμετρος στην επιλογή των δειγμάτων υπήρξε η κοινωνική ταυτότητα των προσώπων. Ειδικότερα, υπό ερευνητικό πρίσμα τίθενται περιπτώσεις διαπολιτισμικής σύγκρουσης στις οποίες το ένα από τα πρόσωπα προέρχεται από το χώρο του πνεύματος, ενώ το άλλο είναι φορέας εξουσίας ή διαθέτει υλική δύναμη, καθώς μεταξύ άλλων διερευνάται εάν η συγκεκριμένη παράμετρος δύναται να επηρεάσει τη μορφή και την τροπή της σύγκρουσης.

Αναφορικά με τα έργα από τα οποία αντλήθηκαν τα παραδείγματα, θα ήταν γόνιμο να επισημανθεί ότι όλα ανήκουν στον αρχαίο ελληνικό πεζό λόγο (5ος αιώνας π.Χ. – 2ος αιώνας μ.Χ.). Αναλυτικότερα, η πρώτη περίπτωση διαπολιτισμικής σύγκρουσης προέρχεται από το πρώτο βιβλίο του έργου του Ηροδότου (περίπου 485-425 π.Χ.) *Ιστορίαι*. Παρόλο που το κεντρικό θέμα του έργου είναι η σύγκρουση Ελλήνων και Βαρβάρων, παρουσιάζεται συνοπτικά όλη η ιστορία του αρχαίου κόσμου διανθισμένη με στοιχεία γεωγραφικά, εθνογραφικά και πολιτιστικά. Μάλιστα, η ιδέα της αντίθεσης του ελληνικού και ασιατικού κόσμου διαπερνά το σύνολο του έργου. Το δεύτερο παράδειγμα διαπολιτισμικής σύγκρουσης διασώζεται στο έργο του Ξενοφώντα (περίπου 430-355 π.Χ.) *Ιέρων ἢ Τυραννικός* στο οποίο ο τύραννος των Συρακουσών, Ιέρων, συζητά με τον ποιητή Σιμωνίδα για την τυραννία. Ο Σιμωνίδης δίνει συμβουλές στον Ιέρωνα, ώστε να περιοριστούν οι αρνητικές προεκτάσεις της τυραννίας τόσο για το λαό όσο και για τον τύραννο. Η τρίτη περίπτωση διαπολιτισμικής σύγκρουσης εντοπίζεται στο διάλογο του Πλάτωνα (427-347 π.Χ.) *Κρίτων*, στον οποίο ο Κρίτων, μαθητής του Σωκράτη, αποπειράται να πείσει το Σωκράτη να δραπετεύσει από τη φυλακή και να σωθεί. Ο φιλόσοφος, παραμένοντας πιστός στις ιδέες και τις αξίες του, αρνείται την πρόταση του φίλου του, καταδεικνύοντας την ανάγκη της υπακοής των πολιτών στους νόμους της πατρίδας τους, ακόμη και όταν υφίστανται τις συνέπειες μιας άδικης κρίσης. Το τέταρτο παράδειγμα είναι απόσπασμα από το έργο του Πλουτάρχου (περίπου 50-120 μ.Χ.) *Βίοι Παράλληλοι* και συγκεκριμένα από το ζεύγος βιογραφιών του Μεγάλου Αλεξάνδρου και του Ιουλίου Καίσαρα. Η πέμπτη περίπτωση διασώζεται σε απόσπασμα από το έργο του Στράβωνα (64 π.Χ.-24 μ.Χ.) *Γεωγραφικά* που είναι οργανωμένο σε 17 βιβλία και στο οποίο ο συγγραφέας δίνει σε ύφος απλό μια περιγραφή της οικουμένης, δηλαδή του κατοικημένου και πολιτισμένου τμήματος της γης. Η έκτη και τελευταία περίπτωση διαπολιτισμικής σύγκρουσης αντλείται από το έργο του Αρριανού (90-175 μ.Χ.) *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, το οποίο αποτελείται από 7 βιβλία και είναι αφιερωμένο στη μεγαλειώδη εκστρατεία του Αλέξανδρου στην Ασία (Lesky, 1983).

3.4 Σύνοψη

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο παρουσιάστηκε η μέθοδο έρευνας που ακολουθήθηκε κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, δηλαδή η ανάλυση περιεχομένου, ενώ επισημάνθηκαν και οι λόγοι που την καθιστούν την πλέον κατάλληλη μέθοδο για την προσπέλαση του υπό εξέταση θέματος. Επίσης, ορίστηκαν με σαφήνεια τα ερευνητικά ερωτήματα στα οποία θεμελιώνεται όλη η ερευνητική προσπάθεια, καθώς και τα κριτήρια στα οποία βασίστηκε η επιλογή των κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Στο επόμενο κεφάλαιο αναλύονται διεξοδικά οι περιπτώσεις διαπολιτισμικής σύγκρουσης που διασώζονται στα εν λόγω κείμενα.

Κεφάλαιο 4

Ανάλυση και παρουσίαση των δεδομένων

4.0 Εισαγωγή

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο επιχειρείται η ανάδειξη των διαστάσεων της διαπολιτισμικής σύγκρουσης μέσα από την ανάλυση κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας των οποίων η συγγραφή τοποθετείται στο χρονικό διάστημα που εκτείνεται από τον 5^ο αιώνα π.Χ. έως το 2^ο αιώνα μ.Χ. Ειδικότερα, έχουν επιλεγεί αποσπάσματα από το έργο του Ηροδότου, του Ξενοφώντα, του Πλάτωνα, του Πλουτάρχου, του Στράβωνα και του Αρριανού, τα οποία παρατίθενται με κριτήριο όχι το χρόνο συγγραφής τους, αλλά το δραματικό χρόνο των ιστοριών που περιλαμβάνονται σε αυτά. Στα συγκεκριμένα αποσπάσματα είναι δυνατή η ανίχνευση μιας σύγκρουσης ανάμεσα σε δύο ιστορικά πρόσωπα, η οποία έχει διαπολιτισμικό χαρακτήρα. Τα πρόσωπα που εμπλέκονται στη σύγκρουση δεν έχουν απαραίτητα διαφορετική εθνική προέλευση, αλλά σε κάθε περίπτωση παρουσιάζονται ως φορείς διαφορετικών πολιτισμικών αξιών και ειδικότερα το ένα είναι φορέας εξουσίας ή διακρίνεται για την υλική του υπεροχή, ενώ το άλλο προέρχεται από το χώρο του πνεύματος. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα αίτια που πυροδοτούν τη σύγκρουση, καθώς και στους τρόπους με τους οποίους οι εμπλεκόμενοι σε αυτήν προσπαθούν να τη διαχειριστούν και να την επιλύσουν. Στόχος είναι να αναδειχθούν οι διαφορετικές εκδηλώσεις της σύγκρουσης, να μελετηθεί το πλαίσιο εντός του οποίου αναδύονται και εξελίσσονται, καθώς και να γίνουν κατανοητά τα μέσα που αξιοποιούνται για την επίλυσή της.

4.1. Σόλων και Κροίσος

Ο Ηρόδοτος στο πρώτο βιβλίο των *Ιστοριών* του (I 29-33), σε μια διάσημη νουβέλα, αφηγείται τη συνάντηση του Κροίσου, βασιλιά της Λυδίας, με το Σόλωνα, Αθηναίο νομοθέτη, φιλόσοφο και ποιητή, ο οποίος συγκαταλέγεται στους Επτά Σοφούς της αρχαιότητας. Αναλυτικότερα, ο Σόλωνας, μετά την ολοκλήρωση του νομοθετικού του έργου στην Αθήνα, εγκαταλείπει για δέκα χρόνια την πόλη του, προκειμένου να γνωρίσει τον κόσμο και να αναγκάσει τους Αθηναίους να τηρήσουν τους νόμους, που ο ίδιος θέσπισε. Έτσι, καταλήγει να βρίσκεται στις Σάρδεις, στην αυλή του Κροίσου.

Το θέμα συζήτησης που θα πυροδοτήσει τη μεταξύ τους σύγκρουση αφορά ένα διαχρονικό φιλοσοφικό ερώτημα: «Ποιος θεωρείται *“ὀλβιώτατος”*, δηλαδή ο πιο ευτυχισμένος όλων των ανθρώπων;». Αξίζει σε αυτό το σημείο να σημειωθεί ότι ο Κροίσος, ο οποίος διέθετε αμύθητα πλούτη, πριν έρθει σε επικοινωνία με το φιλοξενούμενό του, έχει φροντίσει να ξεναγηθεί ο Σόλωνας στα ανάκτορά του, ώστε να δει και να θαυμάσει τους θησαυρούς του. Ο Σόλωνας, αρχικά, με ειλικρινή διάθεση ονομάζει ευτυχέστερο όλων των ανθρώπων τον Τέλλο τον Αθηναίο, διότι κατάφερε να αποκτήσει άξια παιδιά και εγγόνια, γεύτηκε πολλά αγαθά και το τέλος της ζωής του ήταν τιμημένο. Ο Κροίσος, απογοητευμένος που δεν ακούει το δικό του όνομα, ζητά από το Σόλωνα να του αναφέρει το δεύτερο πιο ευτυχισμένο άνθρωπο. Ο Σόλωνας τότε κάνει λόγο για τον Κλέοβη και το Βίτωνα, τα δύο αδέλφια από το Άργος που, εκτός από το γεγονός ότι διέθεταν σωματική ρώμη, διακρίσεις και αγαθά, αξιώθηκαν χάρη στην ευσέβεια προς τη μητέρα τους τον πιο ωραίο θάνατο, δηλαδή το θάνατο κατά τη διάρκεια του ύπνου. Τα λόγια του Σόλωνα προκαλούν την οργή του Κροίσου, ο οποίος διατυπώνει απερίφραστα το παράπονό του προς το συνομιλητή του, καθώς θεωρεί αδιανόητο το γεγονός ότι ο Σόλων δεν καταδέχτηκε να συγκρίνει τον ίδιο ούτε με ιδιώτες. Ο Σόλωνας στην έντονη αντίδραση του Κροίσου διατηρεί την ψυχραιμία του και εξηγεί στο συνομιλητή του ότι ο άνθρωπος είναι έρμαιο της τύχης και ως εκ τούτου δεν μπορεί να αποφανθεί για το αν ο Κροίσος είναι ο πιο ευτυχισμένος των ανθρώπων, αν δε δει το τέλος του. Μάλιστα, προβαίνει σε μία σύγκριση του πολύ πλούσιου με τον ευτυχισμένο, επισημαίνοντας ότι ο πρώτος έχει πολλά μέσα για να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του και να σηκώσει μια συμφορά, αλλά ο ευτυχισμένος μέσω της ευτυχίας του προστατεύεται από τη συμφορά. Η συνάντησή τους ολοκληρώνεται με βίαιο τρόπο, καθώς ο Κροίσος, φανερά ενοχλημένος, διώχνει από την αυλή του το Σόλωνα.

Όπως εύκολα μπορεί να γίνει αντιληπτό, η συνάντηση των δύο ανδρών εξελίσσεται σε διαπολιτισμική σύγκρουση, καθώς τα αίτια της μπορούν να αναχθούν σε

ασυμβατότητες που αφορούν το πολιτισμικό υπόβαθρό τους. Αρχικά, η βαθύτερη αιτία αυτής της σύγκρουσης φαίνεται να είναι οι αντικρουόμενες θέσεις των δύο ανδρών αναφορικά με την ευτυχία. Οι θέσεις τους, βέβαια, εκπορεύονται από τον αξιακό κώδικα του καθενός και κατ' επέκταση συνυφαίνονται με τον πυρήνα του πολιτισμού τους (Dodd, 1998). Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι δεν είναι οι αξίες τους που διαφέρουν τόσο, καθώς, όπως φαίνεται, και οι δύο θεωρούν την ευτυχία ως ύψιστο αγαθό στο βίο των ανθρώπων, όσο οι πεποιθήσεις που έχουν αναπτύξει αναφορικά με την ευτυχία. Ο Σόλων διατείνεται ότι ο πλούτος από μόνος του δε συνιστά τεκμήριο ευτυχίας, εφόσον αντιλαμβάνεται την ευτυχία ως σύνθεση διαφόρων στοιχείων: σωματική ακεραιότητα, καλή υγεία, εύνοια της τύχης, ευτεκνία, ομορφιά και προπαντός καλή υγεία. Από την άλλη, ο Κροίσος θεωρεί ότι ο πλούτος αποτελεί βασική προϋπόθεση της ανθρώπινης ευτυχίας και, δεδομένου ότι ο ίδιος ξεπερνά τους άλλους ανθρώπους σε υλικά αγαθά, θεωρεί τον εαυτό του τον πιο ευτυχισμένο όλων των ανθρώπων.

Παράλληλα, η αιτία της σύγκρουσης μπορεί να εντοπιστεί και στις προσδοκίες των δύο ανδρών αναφορικά με την εξέλιξη της συζήτησής τους. Ο Κροίσος προσπαθεί μέσω της επαφής του με τον Σόλωνα να ικανοποιήσει κυρίως ανάγκες συναισθηματικές. Θεωρεί δεδομένο ότι ο φιλοξενούμενός του θα εκφράσει το θαυμασμό του προς τον ίδιο, καθώς είναι βασιλιάς και διαθέτει πλούτη που θα ζήλευε ο καθένας. Δεν επιδιώκει να μάθει κάτι καινούργιο, να διευρύνει τον ορίζοντα της σκέψης του, αλλά να λάβει επιβεβαίωση σχετικά με την ανωτερότητά του από έναν ξένο επισκέπτη που φημίζεται για τη σοφία του. Από την άλλη, ο Σόλων επιζητεί την επαφή, την ανταλλαγή ιδεών σε μια βάση ισοτιμίας. Παρόλο που επιδεικνύει το δέοντα σεβασμό προς τον Κροίσο, δεν είναι διατεθειμένος να απαρνηθεί τις ιδέες του για να ικανοποιήσει τη ματαιοδοξία του, αλλά τις εκφράζει ανενδοίαστα και χωρίς να κλονίζεται από την επιθετική στάση του Κροίσου. Η σύγκρουσή τους θα μπορούσε να ερμηνευθεί και με βάση τις πολιτισμικές διαστάσεις του Hofstede (1980) και συγκεκριμένα με τη διάσταση που αφορά την απόσταση εξουσίας, η οποία αντανakλά το βαθμό που ένας πολιτισμός ανέχεται την ανισότητα στην κατανομή της εξουσίας (Liu κα., 2018: 182). Ειδικότερα, ο Κροίσος προέρχεται από έναν πολιτισμό με μεγάλη απόσταση εξουσίας, στον οποίο οι λιγότερο ισχυροί εξαρτώνται από τους πιο ισχυρούς και τείνουν να τους δείχνουν υπακοή. Έτσι, ο ίδιος, ως φορέας εξουσίας, έμμεσα απαιτεί από το Σόλωνα να τον σεβαστεί εκφράζοντας το θαυμασμό του για την υλική του ευμάρεια και απονέμοντάς του χωρίς

ιδιαίτερη σκέψη τον τίτλο του «ευτυχέστερου ανθρώπου». Από την άλλη, ο Σόλων προέρχεται από ένα τελείως διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον, αυτό της Αθήνας του 6^{ου} αιώνα π. Χ., στο οποίο η απόσταση εξουσίας είναι μικρή, καθώς έχει ήδη αρχίσει ο εκδημοκρατισμός της. Επομένως, δε συμμερίζεται τις αξιώσεις του Κροίσου και υπερασπίζεται το δικαίωμά του να εκφράζεται ως ίσος προς ίσο.

Ακόμη, η σύγκρουση μπορεί να σχετίζεται και με το διαφορετικό τρόπο που οι δύο συνομιλητές αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα και συγκεκριμένα με το χρονικό τους προσανατολισμό. Οι Kluckhohn και Strodtbeck (1961) διατείνονται ότι σε όλους τους πολιτισμούς μπορούν να εντοπιστούν ορισμένοι αξιακοί προσανατολισμοί οι οποίοι αντικατοπτρίζουν τα μέσα που χρησιμοποιεί μια κοινωνία για να αντιμετωπίσει και να επιλύσει τα παγκόσμια προβλήματα (Liu & άλλοι, 2018: 188). Ο χρονικός προσανατολισμός αφορά τη χρονική εστίαση της ανθρώπινης ζωής και δύναται να είναι παρελθοντικός, παροντικός ή μελλοντικός (ό. π., σ. 190). Ο Σόλων εξετάζει τον ανθρώπινο βίο ως ένα όλον, για το οποίο νομιμοποιούμαστε να εκφέρουμε γνώμη, μόνο όταν φτάσει στο τέλος του, δηλαδή, όταν αποτελεί πλέον κάτι το συντελεσμένο και ως εκ τούτου αμετάβλητο. Η ζωή μας δεν είναι μόνο το παρόν μας, αλλά συγχρόνως και το παρελθόν και το μέλλον μας. Η γνώμη μας, όμως, για αυτήν αρχίζει από τη στιγμή που αυτή συνιστά πλέον παρελθόν. Αντιθέτως, ο Κροίσος εστιάζει στο παρόν, στο παραχρήμα, γι' αυτό και αξιώνει να θεωρείται ο πιο ευτυχισμένος όλων των ανθρώπων.

Όπως γίνεται κατανοητό, η σύγκρουση που λαμβάνει χώρα ανάμεσα στον Κροίσο και το Σόλωνα έχει τόσο γνωστικό όσο και συγκινησιακό χαρακτήρα. Το κυρίαρχο στυλ διαχείρισης είναι ο ανταγωνισμός, καθώς ο Κροίσος χρησιμοποιεί την εξουσία του για να υλοποιήσει τους στόχους του και φτάνει σε σημείο να αποπέμψει το φιλοξενούμενό του, επειδή δε συμφωνεί με όσα ο ίδιος πιστεύει. Βέβαια, ο Σόλωνας, παρόλο που γίνεται αποδέκτης της επιθετικής συμπεριφοράς του Κροίσου, είναι αυτός που τελικά επηρεάζεται λιγότερο από τη σύγκρουση, τουλάχιστον σε επίπεδο συναισθηματικό. Επομένως, εκ πρώτης όψεως η σύγκρουση αυτή δεν επιλύεται, καθώς οι συνομιλητές δεν καταφέρνουν να επικοινωνήσουν σε μια υγιή βάση. Στην πραγματικότητα, όμως, η σύγκρουση θα επιλυθεί σε ένα στάδιο μεταγενέστερο της συνάντησης των δύο ανδρών. Η επίλυση θα πραγματοποιηθεί χωρίς την παρουσία του Σόλωνα, καθώς θα αποτελέσει μέρος της συνειδησιακής αφύπνισης του Κροίσου. Αναλυτικότερα, μετά τη συνάντησή του με το Σόλωνα, ο Κροίσος θα έρθει αντιμέτωπος με πολύ δυσάρεστες εμπειρίες που θα καταφέρουν καίρια πλήγματα στην αλαζονεία του και θα αποκαλύψουν τη

σαθρότητα της άποψής του αναφορικά με την ανθρώπινη ευτυχία. Αρχικά, θα τον συνταράξει η απώλεια του γιου του, η οποία θα του προκαλέσει βαθύτατη θλίψη, αλλά η εσωτερική του αλλαγή θα γίνει αντιληπτή, όταν ο ίδιος θα βρεθεί στην πυρά αντιμέτωπος με το θάνατο ως αιχμάλωτος των Περσών (I 86-91). Τότε, σύμφωνα με την ηροδότεια παράδοση, θα φωνάξει δυνατά το όνομα του Σόλωνα, καθώς θα συνειδητοποιήσει την αλήθεια και τη σοφία των λόγων του. Η απειλή του θανάτου επιφέρει μια σημαντική μετατόπιση εντός του αναφορικά με την πρόσληψη της ανθρώπινης ευτυχίας. Τη στιγμή αυτή αισθάνεται έτοιμος να αποχωριστεί τα καλά εδραιωμένα νοητικά του μοτίβα και να διευρύνει το πλαίσιο ερμηνείας της πραγματικότητας. Έτσι, συμφιλιώνεται με το Σόλωνα και τις απόψεις του περί ευτυχίας. Στην περίπτωση του Κροίσου καταλυτικό ρόλο στην τελεσφόρα διαχείριση της σύγκρουσης -έστω και εκ των υστέρων- διαδραμάτισε αφενός ο χρόνος, που τον βοήθησε να αποστασιοποιηθεί συναισθηματικά από τη σύγκρουση, και αφετέρου οι εμπειρίες, τα βιώματα του, που του επέτρεψαν να προσεγγίσει μέσα από ένα διαφορετικό πρίσμα τον ανθρώπινο βίο. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αναφορά του Κροίσου στο Σόλωνα τον βοηθά να σώσει τη ζωή του, καθώς, όταν ο Κύρος, ο βασιλιάς των Περσών, ακούει το όνομα του Σόλωνα, εκπλήσσεται και ζητά από τον Κροίσο να του εξηγήσει σε ποιον αναφέρεται. Ο Κροίσος του αφηγείται την ιστορία με το Σόλωνα και του μεταφέρει τα λόγια του σχετικά με την ανθρώπινη ευτυχία. Ο Κύρος στοχάζεται τα λόγια του Σόλωνα και φοβούμενος το ευμετάβολο της ανθρώπινης ζωής αποφασίζει να αφήσει ελεύθερο τον Κροίσο. Έτσι, η σοφία των λόγων του Σόλωνα γίνεται η αιτία για να βγει νικητής ο Κροίσος στην πιο δύσκολη μάχη της ζωής του.

4.2. Ιέρων και Σιμωνίδης

Μια ιδιαίτερη συνάντηση, η οποία συνιστά εκδήλωση διαπολιτισμικής σύγκρουσης, είναι αυτή ανάμεσα στον Ιέρωνα, τύραννο των Συρακουσών (478-466 π.Χ.), και το Σιμωνίδα τον Κείο, λυρικό ποιητή -γνωστό κυρίως για τα επιγράμματά του- που τα τελευταία χρόνια της ζωής του έζησε στην αυλή του συγκεκριμένου τυράννου. Η συζήτηση που έλαβε χώρα ανάμεσά τους περιλαμβάνεται στο έργο του Ξενοφώντα *Ιέρων* (2000) και το βασικό θέμα της αφορά τη ζωή του τυράννου.

Η συζήτηση ξεκινά, όταν ο Σιμωνίδης ζητά από τον Ιέρωνα να του εξηγήσει τις διαφορές ανάμεσα στο βίο ενός τυράννου και ενός απλού πολίτη, καθώς εκείνος έχει προσωπική αντίληψη και των δύο. Ο Ιέρων του απαντά πως ο τυραννικός βίος δε διαφέρει κατ' ουσίαν από τον ιδιωτικό. Ο Σιμωνίδης, όμως, εκφράζει την αντίθεσή του, υποστηρίζοντας ότι η ζωή ενός τυράννου είναι ευτυχέστερη και ανώτερη από τη ζωή των απλών ανθρώπων (*«πολλαπλάσια μὲν δι' ἐκάστου τούτων εὐφραίνεται, πολὺ δὲ μείω τὰ λυπηρὰ ἔχει.»*). Ο Ιέρων, με τη σειρά του, διατείνεται ότι κάτι τέτοιο δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, καθώς ο τύραννος διάγει μια ζωή δυστυχισμένη, γεμάτη περιορισμούς και απαιτήσεις.

Κατά τη διάρκεια της συνομιλίας τους, ο Σιμωνίδης υποστηρίζει ότι ο τύραννος υπερτερεί του ιδιώτη ως προς τις απολαύσεις, την ικανότητα να υλοποιεί τα σχέδιά του, τα υλικά αγαθά και τις τιμές. Ο Ιέρων, από την άλλη, φροντίζει, παραθέτοντάς παραδείγματα και επικαλούμενος τις προσωπικές του εμπειρίες, να του εξηγήσει ότι η εξιδανίκευση της ζωής των τυράννων είναι απότοκο της άγνοιας των ανθρώπων και ότι στην πραγματικότητα οι τύραννοι υπολείπονται των απλών πολιτών, καθώς δεν είναι ελεύθεροι να απολαμβάνουν τις χαρές της ζωής, όπως εκείνοι, συμμετέχουν αδιάλειπτα σε πολεμικές καταστάσεις, αισθάνονται ανασφάλεια, δεν έχουν σταθερές φιλίες, ενώ οι σχέσεις τους ακόμη και με τα μέλη της οικογένειάς τους στηρίζονται στην ιδιοτέλεια. Επίσης, αναγκάζονται να συναναστρέφονται με τους άδικους, για να μην ανατραπούν, κατακλύζονται από το φόβο και οι εκδηλώσεις σεβασμού και εκτίμησης προς το πρόσωπό τους είναι υποκριτικές και εφήμερες.

Όπως εύκολα μπορεί να γίνει αντιληπτό, η σύγκρουση των δύο ανδρών εδράζεται στον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο αυτοί προσλαμβάνουν και αξιολογούν τον τυραννικό βίο. Ως εκ τούτου, αυτή έχει κατ' αρχήν χαρακτήρα γνωστικό. Βέβαια, επειδή ο Ιέρων κάνει λόγο για τις προσωπικές του εμπειρίες και για τα συναισθήματα που βιώνει ο ίδιος ως τύραννος, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τη σύγκρουση και συγκινησιακή. Αναφορικά με τα αίτια της σύγκρουσης τους, είναι σαφές ότι αυτή απορρέει από ασυμβατότητες σχετικά με τις πεποιθήσεις τους για τη ζωή ενός τυράννου και τις διαφορές της από τη ζωή ενός απλού πολίτη, αλλά και από το διαφορετικό τρόπο που ορίζουν την ευτυχία. Επομένως, συνδέεται με τον πυρήνα του πολιτισμού τους (Dodd, 1998). Αναλυτικότερα, ο Σιμωνίδης, ο οποίος δεν έχει σχέση με την εξουσία, θεωρεί πως η ισχύς ενός τυράννου και η δύναμή του να ορίζει τους άλλους συνεπάγονται έναν ευτυχισμένο και ανέφελο βίο. Ο Ιέρων, από την άλλη, θεωρεί την

ευτυχία αυτή επίπλαστη, καθώς ο τύραννος είναι δέσμιος των συνθηκών και των περιορισμών του τυραννικού καθεστώτος. Επιπροσθέτως, η σύγκρουσή τους προκύπτει και από το γεγονός ότι είναι εντελώς διαφορετικός ο ορίζοντας της εμπειρίας τους. Ο Σιμωνίδης είναι ένας άνθρωπος του πνεύματος, ο οποίος δεν έχει βρεθεί ποτέ σε θέση εξουσίας και κατά συνέπεια η προσέγγισή του είναι περισσότερο προϊόν παρατήρησης και θεωρητικού στοχασμού, παρά απόσταγμα της εμπειρίας του. Αντίθετα, ο Ιέρων, εκφέρει άποψη για το συγκεκριμένο θέμα, έχοντας ο ίδιος προσωπική πείρα, καθώς έχει ζήσει και ως απλός πολίτης και ως τύραννος. Άλλωστε, φροντίζει συνεχώς κατά τη συνομιλία τους να επισημαίνει ότι το *φαίνεσθαι* δε συμπίπτει με το *είναι* και ότι οι εντυπώσεις των πολλών για τη ζωή του τυράννου είναι στην πραγματικότητα παραπλανητικές.

Αναφορικά με τη διαχείριση και την επίλυση της σύγκρουσης, θα ήταν γόνιμο να παρατηρηθεί *a priori* ότι η σύγκρουση δε συνοδεύεται από ακραίες εκδηλώσεις, αλλά εξελίσσεται σε κλίμα ήπιο και ειρηνικό. Στο τέλος της συζήτησης οι δύο άνδρες, χωρίς βέβαια να εγκαταλείπουν εντελώς τις θέσεις τους, φαίνεται να κάνουν ένα βήμα προς την κατεύθυνση του συνομιλητή τους. Ο Ιέρων ζητά από Σιμωνίδα να του εξηγήσει πώς μπορεί να απαλλαχθεί από το μίσος των ανθρώπων, το οποίο υποκινείται κυρίως από την ύπαρξη μισθοφόρων στο πλευρό του τυράννου, και ο Σιμωνίδης, αποδεχόμενος τα όσα μοιράζεται μαζί του ο Ιέρων για τη ζωή των τυράννων, ολοκληρώνει το λόγο του αναφερόμενος στους τρόπους με τους οποίους η τυραννίδα μπορεί συνδεθεί με τη φιλία. Η αίσια έκβαση της σύγκρουσης απορρέει από το γεγονός ότι οι δύο συνομιλητές δείχνουν να σέβονται και να εκτιμούν ο ένας τον άλλο. Μάλιστα, ο Ιέρων, παρόλο που είναι φορέας της εξουσίας, δεν προσπαθεί να επιβάλει τις απόψεις του με τη βία στο συνομιλητή του, αλλά καταφεύγει στην τέχνη της πειθούς. Επίσης, δε διστάζει να εκτεθεί και να μιλήσει για τα συναισθήματα που τον ταλανίζουν. Ακόμη, τόσο ο Ιέρων όσο και ο Σιμωνίδης δείχνουν πρόθυμοι να εξετάσουν σε βάθος το θέμα, παρά τις διαφορετικές τους απόψεις. Ο Σιμωνίδης, κάθε φορά που ο Ιέρων ολοκληρώνει το λόγο του, χωρίς να αμφισβητεί την οπτική του, μέσω ερωτημάτων που δείχνουν την ανωτερότητα του τυράννου σε σχέση με τον απλό άνθρωπο, τον καλεί να πάρει εκ νέου θέση, παρέχοντας την αναγκαία ώθηση για την εξέλιξη της συζήτησης. Επιπροσθέτως, θα ήταν γόνιμο να αναφερθεί ότι και οι δύο αξιοποιούν την τεχνική της αναπλαισίωσης, δηλαδή προσπαθούν συνειδητά να διευρύνουν την οπτική του συνομιλητή τους. Ο Ιέρων αποπειράται να αλλάξει την πεποίθηση του Σιμωνίδα για τον τύραννο και τη ζωή

του, φωτίζοντας όψεις της πραγματικότητάς του που ο ίδιος αγνοεί. Επίσης, προσπαθεί να τον βοηθήσει να αποκτήσει μια ολοκληρωμένη εικόνα για τον τύραννο, η οποία δε στηρίζεται απλώς στις εντυπώσεις, αλλά και στα όσα ο ίδιος βιώνει, σκέφτεται και αισθάνεται. Ο Σιμωνίδης, από την άλλη, παρόλο που ακούει τα όσα ο Ιέρων του καταθέτει, δεν παραιτείται της προσπάθειας να του αλλάξει την οπτική -ή έστω να τη διευρύνει-, αλλά αντίθετα δια του λόγου του επιχειρεί να του καταδείξει ότι η πεποίθησή του για την τυραννίδα δεν έχει απόλυτη ισχύ και ότι στην πραγματικότητα το να είσαι τύραννος δεν αποκλείει την αγάπη των ανθρώπων. Βέβαια, η τοποθέτηση του Σιμωνίδη μοιάζει ουτοπική, αλλά η αξία της δεν έγκειται στο βαθμό που επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα της πραγματικότητας, αλλά στη δύναμη της να επιφέρει αλλαγές -ακόμη και μικρές- στις εδραιωμένες αντιλήψεις του Ιέρωνα.

4.3 Σωκράτης και Κρίτων

Η συνάντηση του Σωκράτη και του Κρίωνα λαμβάνει χώρα στο δεσμοτήριο, στο οποίο ο Σωκράτης περιμένει στωικά την εκτέλεση της ποινής του. Οι λεπτομέρειες της μεταξύ τους επικοινωνίας διασώζονται στο διάλογο του Πλάτωνα *Κρίτων* (Πλάτων, 1994). Ο Κρίωνας, πλούσιος φίλος του Σωκράτη, καταφθάνει νωρίς το πρωί στο δεσμοτήριο, για να πληροφορήσει το Σωκράτη ότι η ημέρα της θανάτωσής του πλησιάζει και να τον πείσει να αποδράσει με τη βοήθειά του ίδιο και άλλων φίλων του φιλοσόφου από τη φυλακή. Ο Σωκράτης, όμως, εκφράζει ρητά την αντίθεσή του στην πρόταση του φίλου του. Ως εκ τούτου, οι δύο άνδρες εισέρχονται σε τροχιά διαπολιτισμικής σύγκρουσης και αποδύονται σε μια προσπάθεια να υπερασπιστούν δια του λόγου τις θέσεις τους, αποκαλύπτοντας παράλληλα τα κίνητρα των πράξεών τους, τις πεποιθήσεις και τις αξίες τους.

Αναφορικά με τα αίτια της σύγκρουσης, είναι σαφές ότι αυτή πυροδοτείται από την ασυμβατότητα των συνομιλητών ως προς τους στόχους που οι ίδιοι έχουν θέσει. Αναλυτικότερα, ο Κρίωνας επιθυμεί τη διάσωση του Σωκράτη, η οποία θα καταστεί δυνατή μέσω της απόδρασής του, ενώ ο Σωκράτης αρνείται να εγκαταλείψει τη φυλακή, καθώς θεωρεί ότι κάτι τέτοιο αντίκειται στο δίκαιο της πόλης. Θα μπορούσαμε, βέβαια, να αναγάγουμε τη σύγκρουση αυτή και σε βαθύτερα αίτια που

αφορούν το σύστημα αξιών και τις πεποιθήσεις των δύο ανδρών. Ειδικότερα, ο Κρίτωνας φαίνεται να υιοθετεί μια προσέγγιση ατομοκεντρική. Συγκεκριμένα, θεωρεί ύψιστη αξία τη ζωή και έτσι προκρίνει τη σωτηρία του φίλου του, χωρίς να σταθμίζει τις πιθανές συνέπειες της απόδρασης του Σωκράτη για την πόλη των Αθηνών. Επιπροσθέτως, θεωρεί ότι η οικονομική του ευχέρεια μπορεί να αποτελέσει το μέσο για να αποκατασταθεί η αδικία εις βάρος του Σωκράτη. Ακόμη, φαίνεται πως για τον ίδιο είναι βαρύνουσας σημασίας και η κρίση των άλλων (45a-46a). Έτσι, εκφράζει την ανησυχία του ότι, αν δε βοηθήσει το Σωκράτη να δραπετεύσει, θα έρθει αντιμέτωπος με την κατηγορία ότι δίνει μεγαλύτερη αξία στα χρήματα παρά στους φίλους. Από την άλλη, ο Σωκράτης φαίνεται να αδιαφορεί για τη γνώμη των πολλών, καθώς την θεωρεί προϊόν άγνοιας, αλλά δείχνει σεβασμό στην απόφαση των συνετών, που συνιστά απόσταγμα γνήσιας διανοητικής προσπάθειας (44d). Επίσης, δε δείχνει να τον απασχολεί η θανάτωσή του, όχι γιατί περιφρονεί το αγαθό της ζωής, αλλά γιατί ζητούμενο για εκείνον είναι ο ενάρετος βίος. Παράλληλα, εστιάζει και στις κοινωνικές προεκτάσεις μιας πιθανής του απόδρασης, προκρίνοντας τη σημασία της δικαιοσύνης, η οποία συνιστά ρυθμιστικό παράγοντα όλων των ενεργειών του. Θα μπορούσε σε αυτό το σημείο να επισημανθεί ότι ο Κρίτωνας εμφορείται από αξίες που παραπέμπουν σε ένα πολιτισμό ατομικισμού, ενώ ο Σωκράτης λειτουργεί με γνώμονα αξίες που προσιδιάζουν σε έναν πολιτισμό συλλογικότητας (Hofstede, 1980). Παράλληλα, η σύγκρουσή των δύο ανδρών εδράζεται και στη διαφορετική τους αντίληψη για τη σχέση της φιλοσοφίας και της πράξης. Ο Σωκράτης επιδιώκει συνειδητά ένα βίο φιλοσοφημένο, στον οποίο κάθε του πράξη θα υπαγορεύεται από τις φιλοσοφικές του αρχές. Άλλωστε, στο λόγο του εκφράζει υψηλά ηθικά διανοήματα (Πλάτων, 1994, σ. 103). Από την άλλη, ο Κρίτωνας αρχικά αδυνατεί να κατανοήσει τη σχέση φιλοσοφίας και πράξης και κατ' επέκταση την ανάγκη του Σωκράτη να παραμείνει συνεπής μέχρι την ύστατη στιγμή στις διδασκαλίες του (Πλάτων, 2004, σ. 307).

Βέβαια, η σύγκρουση αυτή έχει και συγκινησιακό υπόβαθρο· δεν έρχονται σε σύγκρουση μόνο οι αξίες των δύο ανδρών, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο αντιδρούν συναισθηματικά. Ο Κρίτωνας δυσκολεύεται να συμβιβαστεί με το ενδεχόμενο της απώλειας του αγαπημένου του φίλου και κατακλύζεται από λύπη και απογοήτευση (43b-c). Ο Σωκράτης, από την άλλη, αντιμετωπίζει με αταραξία και νηφαλιότητα τον επικείμενο θάνατό του (43b-c), προξενώντας το θαυμασμό και την απορία του συνομιλητή του.

Παρά τη διάσταση των απόψεων των δύο συνομιλητών, η συζήτηση διεξάγεται σε κλίμα σεβασμού και είναι ορατές οι απόπειρες αμοτέρων να διαχειριστούν τη σύγκρουση με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Το κύριο στυλ διαχείρισης είναι ο συμβιβασμός, καθώς υπάρχει η θέληση να βρεθεί μια λύση, αλλά αυτή δε φαίνεται να ικανοποιεί και τις δύο πλευρές. Ο Κρίτωνας, στην προσπάθειά του να πείσει το Σωκράτη να αλλάξει γνώμη, εκφράζει με σαφήνεια τα συναισθήματά του, τονίζοντας ότι αισθάνεται λύπη για την επικείμενη απώλεια του φίλου του και φόβο για την ενδεχόμενη στοχοποίησή του. Παράλληλα, επιδιώκει να τον μεταπείσει εκθέτοντάς του τις συνέπειες της επιλογής του τόσο για τον ίδιο όσο και για την οικογένειά του (45c-46a). Παρόλο που η προσπάθειά του δεν ευοδώνεται, η ειλικρινής τοποθέτησή του δημιουργεί τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη συνέχιση του διαλόγου, καθώς ο Σωκράτης, σεβόμενος τις αγαθές προθέσεις του φίλου, δεσμεύεται να τον καταστήσει κοινωνό των σκέψεών και των αξιών του. Επίσης, ο Κρίτωνας, μολονότι εναντιώνεται στο Σωκράτη, τον παρακολουθεί με προσοχή και παραμένει καθ' όλη τη διάρκεια της συζήτησης δεκτικός στις ιδέες του, χωρίς να οχυρώνεται πίσω από τις βεβαιότητές του.

Ο Σωκράτης, από την άλλη, επιλέγει άλλους τρόπους -πιο δημιουργικούς- για να βοηθήσει το συνομιλητή του να αντιληφθεί τα λεγόμενά του. Ειδικότερα, για να του δείξει ότι δεν πρέπει να επηρεάζεται από τη γνώμη των πολλών, αλλά μόνο από τη γνώμη των ειδικών, αξιοποιεί ένα παράδειγμα από το χώρο της άθλησης (47a-48a). Ο αναλογικός τρόπος σκέψης του Σωκράτη λειτουργεί με τρόπο αφυπνιστικό για το συνομιλητή του. Επίσης, για να του καταστήσει σαφές ότι το γεγονός πως κάποιος υφίσταται τις συνέπειες μιας άδικης κρίσης δεν του δίνει το δικαίωμα να ανταποδίδει την αδικία, δίνει ανθρώπινη υπόσταση στους νόμους της πόλης. Συγκεκριμένα, του αφηγείται όλα όσα κατά πιθανότητα θα του έλεγαν εκείνοι σε περίπτωση που επιχειρούσε να δραπετεύσει, παρά την καταδικαστική απόφαση εις βάρος του (50a-54d). Έτσι, ο Σωκράτης με τρόπο εύγλωττο βοηθά το συνομιλητή του να κατανοήσει τους λόγους για τους οποίους ο ίδιος δε συναινεί στη λύση της απόδρασης, αλλά προτιμά να θανατωθεί σεβόμενος την ηθική του υποχρέωση προς τους νόμους της πόλης του. Ακόμη, ο Σωκράτης φροντίζει κατά τη διάρκεια της συζήτησης να μην απαξιώνει το συνομιλητή του, αλλά, αξιοποιώντας την τέχνη της διαλεκτικής και της μαιευτικής, τον καθιστά συνοδοιπόρο του στην προσπάθειά του να αποφανθεί για το αν είναι εν τέλει δίκαιο ή άδικο να δραπετεύσει, αψηφώντας της καταδικαστική εις βάρος του απόφαση (47d).

Ο Κρίτωνας αφήνεται να παρασυρθεί στο διανοητικό ταξίδι μαζί με το Σωκράτη και, όταν ο τελευταίος ολοκληρώνει το λόγο του και τον προτρέπει να εκθέσει την άποψή του, εκείνος απαντά: «Ἄλλ', ὦ Σώκρατες, οὐκ ἔχω λέγειν.» (54d8). Σε αυτό το σημείο επιλύεται η σύγκρουση ανάμεσα στους δύο άνδρες. Ο Κρίτωνας παραιτείται από την προσπάθεια να μεταπείσει το Σωκράτη, όχι γιατί νοιώθει ότι κάτι τέτοιο δε θα έχει αποτέλεσμα, αλλά γιατί, μέσα από τη συζήτηση, μπόρεσε να κατανοήσει τα βαθύτερα κίνητρα της στάσης του αγαπημένου του φίλου, υιοθετώντας ένα διαφορετικό τρόπο προσέγγισης της κατάστασης. Ο Κρίτωνας καταλαβαίνει ότι η λύση της απόδρασης αντίκειται στον πυρήνα της σκέψης του Σωκράτη και δε συνάδει με τον αξιακό του κώδικα. Αν ο Σωκράτης συναινούσε, θα συνέχισε να ζει, αλλά η ζωή του πλέον θα στερούταν νοήματος. Επομένως, αυτό που συνειδητοποιεί είναι ότι οι απόψεις, οι ιδέες και οι πεποιθήσεις δεν έχουν πάντοτε καθολική ισχύ, αλλά σε κάθε περίπτωση επιβάλλεται σε ορισμένες περιπτώσεις να επανεξετάζονται αναφορικά με την υποκειμενική πραγματικότητα του Άλλου.

4.4 Αλέξανδρος και Γυμνοσοφιστές

Η εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ανατολή το δεύτερο μισό του 4^{ου} αιώνα ήταν ένα μεγαλεπήβολο εγχείρημα, το οποίο δε συνδέθηκε απλώς με την εδαφική επέκταση των Ελλήνων, αλλά και με την ανακάλυψη ενός νέου κόσμου, γεμάτου προκλήσεις και αντιφάσεις. Οι Έλληνες είχαν τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με ανθρώπους με εντελώς διαφορετική κουλτούρα. Η συνάντησή αυτή αποτέλεσε άλλοτε πηγή έκπληξης και δυσφορίας και άλλοτε πηγή θαυμασμού. Μια ιδιαίτερη μορφή αλληλεπίδρασης μπορεί να θεωρηθεί αυτή του Μεγάλου Αλεξάνδρου με τους Γυμνοσοφιστές στην Ινδία, οι οποίοι είναι γνωστοί και ως Βραχμάνοι. Μια αναλυτική περιγραφή των Γυμνοσοφιστών διασώζεται στο έργο του Αρριανού *Ινδική* (2007). Εκεί αναφέρεται ότι πρόκειται για ένα από τα επτά γένη της Ινδίας, το οποίο παρότι ολιγάριθμο έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και σεβασμού. Οι άνθρωποι αυτοί που ξεχώριζαν για τη σοφία και την προφητική τους ικανότητα, τριγυρνούσαν και το χειμώνα και το καλοκαίρι γυμνοί και τρέφονταν με τους καρπούς και το φλοιό δέντρων (*«οὗτοι γυμνοὶ δαιτέονται οἱ σοφισταί, τοῦ μὲν χειμῶνος ὑπαίθριοι ἐν τῷ ἡλίῳ, τοῦ δὲ θέρος, ἐπεὰν ὁ*

ἥλιος κατέχη, [...] σιτέονται δὲ τὰ ώραῖα καὶ τὸν φλοιὸν τῶν δενδρέων, γλυκύν τε ἔοντα τὸν φλοιὸν καὶ τρόφιμον οὐ μείον ἢ περ αἱ βάλανοι τῶν φοινίκων» (11.7).

Σύμφωνα με τον Πλούταρχο (1932, σ. 68-69), ο Μέγας Αλέξανδρος θέλησε κάποτε να συναντηθεί με αυτήν την ιδιαίτερη ομάδα ανθρώπων. Έδωσε, λοιπόν, διαταγή στους στρατιώτες του να οδηγήσουν στη σκηνή του δέκα Γυμνοσοφιστές, οι οποίοι βρίσκονταν ανάμεσα στους αιχμαλώτους του. Επειδή -κατά τη γνώμη του- ήταν υπαίτιοι για την επανάσταση του Ινδού Σάμβα (ή Σάββα) και είχαν προκαλέσει πολλά δεινά στους Μακεδόνες, τους έθεσε δέκα δύσκολα ερωτήματα, λέγοντας ότι θα σκοτώσει πρώτα αυτόν που δε θα δώσει ορθή απάντηση. Ως κριτή της διαδικασίας διόρισε έναν Γυμνοσοφιστή, που ήταν ο μεγαλύτερος σε ηλικία και θεωρούταν ο πιο σοφός.

Η σύγκρουση που εξελίσσεται ανάμεσά τους αφορά ξεκάθαρα τους στόχους των εμπλεκόμενων σε αυτήν και στηρίζεται στον ανταγωνισμό. Ο Αλέξανδρος αντιμετωπίζει τους Γυμνοσοφιστές ως απειλή, καθώς τους θεωρεί υπαίτιους για την επαναστατική κίνηση που ξέσπασε εναντίον του στην Ινδία και οι Γυμνοσοφιστές με τη σειρά τους θεωρούν την παρουσία του Αλεξάνδρου στην περιοχή ως απειλή για την ειρηνική τους ζωή. Στην πραγματικότητα, όμως, σε αντιπαράθεση έρχονται οι αξίες και οι προσδοκίες τους. Ο Αλέξανδρος έχει χαράξει μια επεκτατική πολιτική και έχει καταφέρει να υποτάξει πολλούς λαούς και να γίνει κύριος πολλών περιοχών. Εύκολα, θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει ότι πίσω από αυτήν την πολιτική κρύβεται η ακόρεστη δίψα του νεαρού στρατηλάτη για πλούτο και εξουσία. Εντούτοις, αυτό που παρακινεί τον Αλέξανδρο είναι κυρίως η ανάγκη του για δόξα. Ο ίδιος θέλει με τα κατορθώματά του να δοξαστεί περισσότερο από κάθε άλλον (Πλούταρχος, 1932, σ. 9). Από την άλλη, οι Γυμνοσοφιστές, διακρίνονται για την ολιγάρκεια, την εγκράτεια και την έντονη πνευματική ζωή.

Η σύγκρουση ανάμεσά τους επιλύεται με έναν ανορθόδοξο τρόπο. Οι Γυμνοσοφιστές απαντούν στα ερωτήματα του Αλεξάνδρου με τρόπο αποκαλυπτικό της σοφίας και της οξυδέρκειάς τους. Επί παραδείγματι, στο ερώτημα του Αλεξάνδρου: «*Ποιο είναι το πιο ἔξυπνο ζώο;*», ένας από τους Γυμνοσοφιστές απαντά: «*Αυτό που ο άνθρωπος δεν έχει ανακαλύψει ακόμα.*». Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας, ο κριτής καλείται να υποδείξει αυτόν που έδωσε τη χειρότερη απάντηση και λέει στον Αλέξανδρο ότι ο ένας απάντησε χειρότερα από τον άλλο. Ο Αλέξανδρος τότε παίρνει την απόφαση να

θανατωθεί πρώτος αυτός για την κρίση του, αλλά ο κριτής με εύστοχο τρόπο παρατηρεί ότι αυτό θα εναντιωνόταν στην αρχική θέση του Αλεξάνδρου, ο οποίος είπε ότι θα σκοτώσει αυτόν που έδωσε τη χειρότερη απάντηση. Ο Αλέξανδρος εν τέλει αποφασίζει να αφήσει τους Γυμνοσοφιστές ελεύθερους, ανταμείβοντάς τους μάλιστα και με διάφορα δώρα.

Το ερώτημα που προκύπτει είναι εάν οι συμμετέχοντες στη σύγκρουση επιδιώκουν συνειδητά να την επιλύσουν ή αν η επίλυση επέρχεται αυτόματα. Οι Γυμνοσοφιστές στην πραγματικότητα δεν κάνουν τίποτε περισσότερο από αυτό που γνωρίζουν, να μιλούν, δηλαδή, με τρόπο βαθυστόχαστο και ερμητικό. Από την άλλη, τα ερωτήματα που θέτει ο Αλέξανδρος -εκτός από ένα- δεν αφορούν τη μεταξύ τους σύγκρουση, αλλά την ίδια τη ζωή και τα αδιέξοδα που αυτή επιφυλάσσει σε κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο. Θα μπορούσαμε, μάλιστα, να πούμε ότι έχουν χαρακτήρα υπαρξιακό. Έτσι, βαθμιαία, δημιουργούνται οι συνθήκες για μια επικοινωνία σε ανώτερο επίπεδο. Ο Αλέξανδρος συνδέεται περισσότερο με εκείνο το στοιχείο της ταυτότητάς του που αφορά την ανθρώπινη υπόστασή του και απομακρύνεται από το ρόλο του ηγέτη που θέλει να επιβάλει τη θέληση και την εξουσία του. Αυτό, όμως, απαλύνει τις αντιθέσεις του με τους Γυμνοσοφιστές, αναδεικνύοντας παράλληλα εκείνα τα στοιχεία που τον ενώνουν με αυτούς, όπως άλλωστε και με κάθε άνθρωπο. Εξάλλου, ο Αλέξανδρος πέρα από το γεγονός ότι ήταν σπουδαίος στρατηλάτης, διακρινόταν για τις έντονες πνευματικές του αναζητήσεις, ήταν άνθρωπος φιλομαθής και επιδίωκε την αρετή (ό. π., σ. 12). Το γεγονός, λοιπόν, ότι ο διάλογος με τους σοφούς άνδρες της Ινδίας εξελίσσεται σε λόγο για τα ανθρώπινα συντελεί στην επίλυση της σύγκρουσης.

4.5 Ονησίκριτος και Καλανός

Στο πλαίσιο της εκστρατείας του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ινδία λαμβάνει χώρα και μια άλλη συνάντηση που έχει διαπολιτισμικό χαρακτήρα και εξελίσσεται σε σύγκρουση. Ο Αλέξανδρος, σύμφωνα με τον Πλούταρχο (1932, σ. 69-70), έστειλε τον Ονησίκριτο, ο οποίος ήταν φιλόσοφος της σχολής του Διογένη του Κυνικού, να συναντήσει τους Γυμνοσοφιστές που ζούσαν απομονωμένοι, για να τους παρακαλέσει να έρθουν σε αυτόν. Τα όσα εκτυλίχθηκαν ανάμεσά τους διασώζει με περισσότερες

λεπτομέρειες ο Στράβων στο έργο του *Γεωγραφικά* (1994). Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι οι Γυμνοσοφιστές, κατά την επίσκεψη του Ονησίκριτου, κάθονταν ατάραχοι σε διάφορες στάσεις, βυθισμένοι στην απόλυτη απάθεια. Εκείνος, βέβαια, κατάφερε να έρθει σε επικοινωνία με ένα Γυμνοσοφιστή, τον Καλανό, ο οποίος στεκόταν ξαπλωμένος στους βράχους. Ο Ονησίκριτος τον πλησίασε και του αποκάλυψε το σκοπό της επίσκεψής του, που δεν ήταν άλλος από το να γίνει κάτοχος της σοφίας του, ώστε να τη μεταφέρει στο βασιλιά Αλέξανδρο. Ο Καλανός, όμως, μόλις τον είδε, άρχισε να γελά λόγω της ενδυμασίας του -το μανδύα, το καπέλο και τα υποδήματά του (15.1.64).

Σε αυτό το σημείο γίνεται αντιληπτή η σύγκρουσή τους, η οποία προφανώς πηγάζει από το διαφορετικό πολιτισμό τους. Φαινομενικά, έρχονται σε σύγκρουση στοιχεία που αφορούν το δεύτερο στρώμα του πολιτισμού (Dodd, 1998) και ειδικότερα τον τρόπο ένδυσης του Ονησίκριτου και του Καλανού. Η φροντισμένη παρουσία του πρώτου αντιδιαστέλλεται προς τη γύμνια του δεύτερου. Με τη στάση του, όμως, ο Καλανός δεν αμφισβητεί απλώς -και ίσως κατά κάποιο τρόπο περιφρονεί- τις ενδυματολογικές επιλογές του Ονησίκριτου, αλλά και όλες τις αξίες που αυτές πρεσβεύουν, δηλαδή την απληστία και την αλαζονεία, οι οποίες είναι ολωσδιόλου αντίθετες από αυτές που διέπουν τη δική του ζωή, δηλαδή την ολιγάρκεια, την ηρεμία και την απόσυρση. Ως εκ τούτου, και στη συγκεκριμένη περίπτωση οι ρίζες της σύγκρουσης μπορούν να αναζητηθούν στον πυρήνα του πολιτισμού των δύο ανδρών.

Ο Καλανός, στην προσπάθειά του να δείξει στο συνομιλητή του τον τρόπο με τον οποίο σκέφτεται, του αφηγείται μια ιστορία σχετικά με το παρελθόν και το παρόν του ανθρώπινου είδους. Συγκεκριμένα, του αναφέρει ότι μια προγενέστερη κατάσταση αφθονίας διαδέχτηκε η καταστροφή των ανθρώπων λόγω της αλαζονείας τους και της υπέρβασης του μέτρου. Η επανεμφάνιση των αρετών και του αυτοελέγχου έφεραν εκ νέου την αφθονία και την ευλογία στο βίο των ανθρώπων. Ωστόσο, επειδή ο άνθρωπος συνεχίζει να φέρεται αλαζονικά και άπληστα είναι και πάλι αντιμέτωπος με το ενδεχόμενο μιας ολοκληρωτικής καταστροφής. Στο τέλος του ζητά, ως προαπαιτούμενο για να ακούσει τις διδασκαλίες του, να βγάλει τα ρούχα του και να καθίσει στις πέτρες που βρίσκεται και ίδιος (15.1.64).

Η στάση του Καλανού χαρακτηρίζεται από αμεσότητα, αλλά και επιθετικότητα. Η απαίτηση προς τον Ονησίκριτο να βγάλει τα ρούχα του και να μείνει γυμνός αποτελεί ένα κάλεσμα να απαρνηθεί τις πολιτισμικές τους «αποσκευές» και κατά πάσα

πιθανότητα τις πεποιθήσεις και τις αξίες που έχει υιοθετήσει, για να μπορέσει να αφουγκραστεί τις διδαχές των Γυμνοσοφιστών με νου καθαρό και χωρίς περιοριστικά νοητικά σχήματα. Επίσης, επειδή η γύμνια αποτελεί βίωμα πολιτισμικό, καθώς εκφράζει μια στάση ζωής, του ζητά ουσιαστικά να προσεγγίσει το δικό του πολιτισμό, όχι μόνο θεωρητικά, αλλά και πρακτικά.

Η επίλυση, όμως, της σύγκρουσης καθίσταται δυνατή χάρη στην παρέμβαση του Μανδάνη, ο οποίος ήταν ο μεγαλύτερος σε ηλικία και ο σοφότερος από τους Γυμνοσοφιστές (15.1.64-15.1.65). Ο Μανδάνης (ή κατά άλλους *Δάνδαμης*) δεν υιοθετεί την επιθετική στάση του Καλανού, τον οποίο κατηγορεί για έπαρση, αλλά προσπαθεί να γεφυρώσει το χάσμα με τον Ονησίκριτο. Συγκεκριμένα, επαινεί τον Αλέξανδρο, γιατί κατά γνώμη του αποτελεί μια μοναδική περίπτωση ανθρώπου, ο οποίος παρά το γεγονός ότι έχει ηγετική θέση και ασκεί εξουσία, εκφράζει γνήσιο ενδιαφέρον για τη φιλοσοφία (*«μόνον γὰρ ἴδοι αὐτὸν ἐν ὄπλοις φιλοσοφοῦντα»*). Επίσης, αφού του τονίσει ότι η καλύτερη διδασκαλία είναι αυτή που απαλλάσσει την ψυχή από την ευχαρίστηση και τη λύπη, ο Μανδάνης επιχειρεί ένα άνοιγμα προς τον πολιτισμό που εκπροσωπεί ο Ονησίκριτος, καθώς τον ρωτά εάν υπάρχουν ανάλογες διδασκαλίες στους Έλληνες. Τότε ο Ονησίκριτος κάνει μνεία στον Πυθαγόρα, το Σωκράτη και το Διογένη, τονίζοντας μάλιστα ότι ο ίδιος υπήρξε μαθητής του τελευταίου. Ο Μανδάνης αναγνωρίζει τη φρόνηση των Ελλήνων, αλλά επισημαίνει ως αδυναμία τους ότι προτιμούν τη συνήθεια από τη φύση (*«ἐν δ' ἁμαρτάνειν νόμον πρὸ τῆς φύσεως τιθεμένους»*) και γι' αυτό ντρέπονται να κυκλοφορούν γυμνοί και να ζουν με λιτότητα. Η διαπίστωση του Μανδάνη μπορεί να ερμηνευθεί και στο πλαίσιο του αξιακού προσανατολισμού που αφορά τη σχέση των ανθρώπων με τη φύση (Kluckhohn & Strodtbeck, 1961). Οι Γυμνοσοφιστές έχουν επιλέξει έναν τρόπο ζωής εναρμονισμένο με τη φύση σε αντίθεση με τους Έλληνες, οι οποίοι έχουν ενστερνιστεί έναν τρόπο ζωής απομακρυσμένο από τις αρχές του φυσικού κόσμου. Προς επίρρωση της θέσης του ότι η ολιγάρκεια είναι σημαντικό αγαθό, παραθέτει μία έκφραση με παροιμιακό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, λέει ότι το καλύτερο σπίτι είναι αυτό που χρειάζεται τις λιγότερες επισκευές (*«καὶ γὰρ οἰκίαν ἀρίστην εἶναι, ἣτις ἂν ἐπισκευῆς ἐλαχίστης δέηται»*).

Καταληκτικά, η επίλυση της σύγκρουσης ανάμεσα στον Ονησίκριτο και τους Γυμνοσοφιστές καθίσταται δυνατή κυρίως χάρη στη στάση που υιοθετεί ο πρώτος και την παρέμβαση του Μανδάνη. Ο Ονησίκριτος πλησιάζει χωρίς προκατάληψη τους

Γυμνοσοφιστές, τους φέρεται με σεβασμό, δηλώνει ξεκάθαρα την πρόθεσή του να μάθει από αυτούς και παραμένει δεκτικός και ανοιχτός καθ' όλη τη διάρκεια της αλληλεπίδρασής του με αυτούς. Μάλιστα, στην προσπάθειά του να τους κάνει να τον δεχτούν, αναφέρει ότι έρχεται ως απεσταλμένος του βασιλιά Αλεξάνδρου. Εντούτοις, η δήλωσή του αυτή έχει περιορισμένη αποτελεσματικότητα, καθώς οι Γυμνοσοφιστές, που έχουν θέσει την εγκράτεια και τη λιτότητα ως προτεραιότητα στη ζωή τους, δε φαίνεται να συγκινούνται από το μεγαλείο και τη δόξα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η μόνη αστοχία του Ονησικρίτου είναι ότι επιλέγει να παρουσιαστεί μπροστά στους σοφούς της Ινδίας με αμφίεση που υπογραμμίζει την πολιτισμική του απόσταση από αυτούς. Ο Μανδάνης, με τη σειρά του, φαίνεται να διαθέτει διαπολιτισμική επικοινωνιακή ικανότητα, καθώς καταβάλλει συνειδητά προσπάθεια να πλησιάσει τον Ονησίκριτο. Γι' αυτό αναζητά ομοιότητες με τον πολιτισμό των Ελλήνων και εκφράζει το σεβασμό του προς τον Αλέξανδρο, αλλά και προς τον ελληνικό τρόπο σκέψης. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι δεν έχει επίγνωση των διαφορών τους. Στην προσπάθειά του, μάλιστα, να βοηθήσει τον Ονησίκριτο να κατανοήσει την αδυναμία των Ελλήνων, αξιοποιεί το μεταφορικό λόγο, χωρίς να γίνεται επικριτικός. Αξίζει σε αυτό το σημείο να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τον Πλούταρχο (1932) και το Στράβωνα (1994), ο Καλανός ακολούθησε τελικά τον Αλέξανδρο μέχρι και την Περσία, όπου και πέθανε καίόμενος στην πυρά.

4.6 Αλέξανδρος και Καλλισθένης

Ο Αλέξανδρος, κατά την εκστρατεία του στην Ανατολή, ήρθε σε επαφή με διαφορετικούς πολιτισμούς και πολλές φορές, στην προσπάθειά του να κερδίσει την εμπιστοσύνη των λαών που υπέτασσε, ενστερνιζόταν τις συνήθειες, τις παραδόσεις και τις αξίες τους. Ο Πλούταρχος, μάλιστα, στο έργο του *Περὶ Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς* (2001), εξάγει την οικουμενική συνείδηση και το σπουδαίο εκπολιτιστικό έργο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τα οποία αποτέλεσαν την αιτία για να δοξαστεί και να λατρευτεί ακόμη και ως θεός από τους λαούς της Ανατολής. Ωστόσο, αυτή του η συμπεριφορά αποτέλεσε πηγή δυσaráσκειας, ειδικότερα για τους Έλληνες που τον ακολουθούσαν, οι

οποίοι πολλές φορές θεωρούσαν ότι τα έθιμα και οι εκδηλώσεις λατρείας των άλλων λαών δεν εναρμονίζονταν με την παράδοση των Ελλήνων.

Ο Αλέξανδρος, σύμφωνα με τα όσα καταγράφει ο Αρριανός στο έργο του *Αλεξάνδρου Ανάβασις* (4.9), είχε υιοθετήσει τη συνήθεια να τον προσκυνούν ως θεό, αποδεχόμενος τα ήθη των Περσών και των Μήδων. Η στάση του αυτή επιδοκιμαζόταν από ορισμένους αυλοκόλακες, αλλά υπήρχαν και πολλοί που την επέκριναν. Ο Καλλισθένης, μαθητής του Αριστοτέλη και επίσημος ιστοριογράφος του Αλεξάνδρου κατά την εκστρατεία του στην Περσία, εξέφρασε ανοιχτά την αντίθεσή του σε αυτήν την πρακτική σε ένα συμπόσιο στο οποίο συμμετείχε ο Αλέξανδρος, οι σοφιστές του και οι πιο επιφανείς Πέρσες και Μήδοι. Η συζήτηση που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια του συμποσίου μπορεί να χαρακτηριστεί ως διαπολιτισμική σύγκρουση, καθώς παρατηρούνται σημαντικές ασυμβατότητες ως προς τις αντιλήψεις και τις αξίες των συμμετεχόντων σε αυτήν.

Αρχικά, ο Ανάξαρχος, Έλληνας φιλόσοφος της σχολής του Δημοκρίτου, που είχε και αυτός ακολουθήσει το Μέγα Αλέξανδρο στην Ασία, υποστήριξε ότι ήταν δικαιότερο να θεωρείται θεός ο Αλέξανδρος παρά ο Διόνυσος και ο Ηρακλής και ότι ήταν ορθότερο οι Μακεδόνες να του αποδίδουν τιμές όσο είναι εν ζωή, ώστε να βιώσει ευχαρίστηση, παρά μετά θάνατον. Επομένως, ο Ανάξαρχος τάσσεται υπέρ της πρακτικής του Αλεξάνδρου και ουσιαστικά εκπροσωπεί τη δική του θέση. Ο Καλλισθένης, από την άλλη, αμφισβητεί αυτήν τη συνήθεια, τονίζοντας ότι είναι άλλες οι τιμές που προορίζονται για τους θνητούς ήρωες και άλλες για τους ανθρώπους. Μάλιστα, για να καταδείξει την ορθότητα της θέσης του αναφέρει ότι η προσκύνηση του Αλεξάνδρου θα προκαλούσε τη δυσφορία των θεών, όπως άλλωστε θα εξόργιζε τον Αλέξανδρο η απόδοση βασιλικών τιμών σε θνητούς. Ακόμη, ο Καλλισθένης τονίζει ότι τέτοιες συνήθειες ταιριάζουν σε βάρβαρους βασιλείς, όπως ο Ξέρξης και ο Καμβύσης, αλλά όχι στον Αλέξανδρο, που κατάγεται από την γενιά του Ηρακλή και του Αχιλλέα και οι πρόγονοί του πήγαν στη Μακεδονία για να κυβερνήσουν με το νόμο και όχι με τη βία. Άλλωστε, και ο Ηρακλής μετά το θάνατό του τιμήθηκε. Ο Καλλισθένης στη συνέχεια καλεί τον Αλέξανδρο να σκεφτεί την πατρίδα του, την Ελλάδα, και να μην υιοθετεί βαρβαρικές συνήθειες, επειδή βρίσκεται σε βαρβαρική χώρα. Άλλωστε, κατά την επιστροφή του στην Ελλάδα θα αντιμετώπιζε σημαντικές δυσκολίες, καθώς δε θα μπορούσε να εξαναγκάσει τους Έλληνες, θιασώτες της ελευθερίας, ή τους Μακεδόνες να τον προσκυνούν ως θεό, αλλά ούτε θα είχε τη δυνατότητα να διαχωρίσει τις τιμές σε

ελληνικές και βαρβαρικές. Τέλος, ο Καλλισθένης αμφισβητεί και την αποτελεσματικότητα του θεσμού της θεοποίησης του βασιλιά και παραθέτει παραδείγματα Περσών βασιλέων που λατρεύονταν ως θεοί, όπως ο Κύρος και ο Ξέρξης, αλλά ταπεινώθηκαν από άλλους λαούς, όπως οι Έλληνες. Κάνει, μάλιστα, και ιδιαίτερη μνεία στον Αλέξανδρο, ο οποίος, κατάφερε «*μὴ προσκυνούμενος*» να νικήσει το Δαρείο.

Ο Καλλισθένης με την τοποθέτησή του κερδίζει την ευμένεια των Μακεδόνων, αλλά δυσареστέι τον Αλέξανδρο, ο οποίος, όμως, αντιλαμβανόμενος το αρνητικό κλίμα που επικρατεί, αποφασίζει να παραιτηθεί αυτής της συνήθειας. Εντούτοις, οι Πέρσες που είναι παρόντες, επειδή δε συμμερίζονται τις ανησυχίες του Καλλισθένη, αρχίζουν να προσκυνούν τον Αλέξανδρο, αντιμετωπίζοντάς τον ως θεό (4.10-4.12).

Όπως γίνεται κατανοητό από όσα ήδη έχουν αναφερθεί, η σύγκρουση στην πραγματικότητα δεν αφορά δύο πρόσωπα, αλλά δύο ομάδες ανθρώπων. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν όσοι υποστηρίζουν την προσκύνηση του βασιλιά, ενώ στη δεύτερη ανήκουν όσοι εναντιώνονται σε αυτήν τη συνήθεια. Όμως, οι απόψεις τους εκφράζονται και στοιχειοθετούνται από τον Ανάξαρχο και τον Καλλισθένη αντίστοιχα. Επίσης, είναι προφανές ότι η σύγκρουση πηγάζει από την ασυμβατότητά τους αναφορικά με ένα έθιμο, μια κοινωνική πρακτική -την προσκύνηση ή μη του βασιλιά. Επομένως, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι η σύγκρουση αφορά το ενδιάμεσο στρώμα του πολιτισμού, σύμφωνα με την ταξινόμηση του Dodd (1998). Ωστόσο, επειδή το έθιμο αυτό αφορά τον φορέα της εξουσίας και κατ' επέκταση τον τρόπο διακυβέρνησης και οργάνωσης του πολιτικού συστήματος, θα μπορούσαμε να συσχετίσουμε τη σύγκρουση και με το εξωτερικό στρώμα του πολιτισμού. Αναλυτικότερα, η προσκύνηση του βασιλιά και η απόδοση θεϊκών ιδιοτήτων σε αυτόν παραπέμπει σε ένα συγκεντρωτικό και αυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης που η απόσταση εξουσίας είναι πολύ μεγάλη (Hofstede, 1980), ενώ η απόρριψη της προσκύνησης του βασιλιά παραπέμπει σε ένα πιο φιλελεύθερο σύστημα διακυβέρνησης, στο οποίο η απόσταση εξουσίας είναι σαφώς μικρότερη. Βέβαια, οι βαθύτερες αιτίες της σύγκρουσης, οι οποίες δεν είναι ορατές εκ πρώτης όψεως, εντοπίζονται στον πυρήνα του πολιτισμού των δύο ομάδων. Η πρώτη ανάγει σε υπέρτατη αξία την υπακοή, ενώ η δεύτερη την ελευθερία. Ακόμη, για την πρώτη ομάδα η διάκριση ανάμεσα στον κόσμο των θεών και των θνητών δεν είναι σαφής, ενώ αντίθετα για τη δεύτερη ομάδα πρόκειται για δύο κόσμους απόλυτα διακριτούς, οι

οποίοι δεν εφάπτονται με κανέναν τρόπο. Επίσης, ο Αλέξανδρος φαίνεται να είναι δεκτικός στις επιρροές ενός άλλου πολιτισμού, στην προσπάθειά του να εδραιώσει την εξουσία του στην Ασία, αλλά δε φαίνεται να έχει απόλυτη επίγνωση των συνεπειών των επιλογών του για το λαό του. Στην προσπάθειά του να προσαρμοστεί σε ένα νέο πολιτισμικό περιβάλλον και να δομήσει μια νέα ταυτότητα ή τουλάχιστον να εμπλουτίσει την υπάρχουσα, καλείται να διαχειριστεί στοιχεία που μεταξύ τους είναι αντιφατικά. Ο Καλλισθένης, με τη σειρά του, φαίνεται να αντιμετωπίζει ως απειλή τη θεοποίηση του βασιλιά, όχι τόσο γιατί είναι επιφυλακτικός στις νέες επιρροές, αλλά γιατί θεωρεί ότι μια τέτοια πρακτική αντίκειται στην ίδια την ουσία του πολιτισμού των Μακεδόνων και των Ελλήνων και ως εκ τούτου μπορεί να οδηγήσει στον εκφυλισμό του.

Η σύγκρουση ανάμεσα στον Αλέξανδρο και τον Καλλισθένη επιλύεται σε ένα βαθμό, καθώς ο Αλέξανδρος προβληματισμένος από το λόγο του Καλλισθένη και τις αντιδράσεις των Μακεδόνων, αποφασίζει προσωρινά να εγκαταλείψει το έθιμο της προσκύνησης. Παράλληλα, είναι δυνατός ο εντοπισμός πρακτικών που αποσκοπούν στην επίλυση της σύγκρουσης. Συγκεκριμένα, ο Καλλισθένης, φροντίζει να μην προσβάλει τον Αλέξανδρο και τονίζει την αξία του και τη σπουδαιότητα του έργου του. Επίσης, δια του λόγου του και μέσα από την αξιοποίηση παραδειγμάτων, επιδιώκει να καταστήσει ορατές τις πιθανές αντιδράσεις των Ελλήνων στην προσκύνηση του Αλεξάνδρου. Ακόμη, σε μια απόπειρα να καλλιεργήσει την ενσυναίσθηση του Αλεξάνδρου παρομοιάζει αυτό που κατά πάσα πιθανότητα θα ένοιωθαν οι θεοί με αυτό που ο ίδιος ο Αλέξανδρος θα αισθανόταν, εάν αποδιδόταν σε κάποιον βασιλικές τιμές, χωρίς να είναι βασιλιάς. Τέλος, εκφράζεται με αγαθή προαίρεση και εστιάζει στα οφέλη της μη προσκύνησης όχι για τον ίδιο, αλλά για τον Αλέξανδρο, τονίζοντάς του ότι εκείνος κατάφερε να νικήσει το Δαρείο ως απλός βασιλιάς. Ο Αλέξανδρος, από την άλλη, δε συμμετέχει δια του λόγου στη συζήτηση, αλλά επιλέγει την ενεργητική ακρόαση, ακούγοντας προσεκτικά όλα όσα συζητούν ο Ανάξαρχος και ο Καλλισθένης. Ακόμη, το γεγονός ότι οργανώνει ένα συμπόσιο, στο οποίο υπόκειται σε διερώτηση η προσκύνησή του, καταδεικνύει ότι ο ίδιος έχει την ανάγκη να ακούσει διαφορετικές απόψεις, προκειμένου να προσεγγίσει όλες τις πτυχές του θέματος. Αυτό, αναμφίβολα, μαρτυρεί την ευρύνοιά του και το σεβασμό τους προς ανθρώπους που διαθέτουν πνευματικό βάθος και οξεία κρίση.

4.7 Σύνοψη

Συνοψίζοντας, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο παρουσιάστηκαν και αναλύθηκαν έξι περιπτώσεις διαπολιτισμικής σύγκρουσης, όπως αυτές διασώζονται σε κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Η μελέτη τους επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με τα αίτια και τους τρόπους διαχείρισης της διαπολιτισμικής σύγκρουσης, τα οποία θα αναφερθούν διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Συμπεράσματα

5.0 Εισαγωγή

Η έρευνα που διεξήχθη επικεντρώθηκε στην ανάδειξη των διαστάσεων της διαπολιτισμικής σύγκρουσης μέσω της προσέγγισης περιπτώσεων διαπολιτισμικής σύγκρουσης που εντοπίζονται σε κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Μέσα από την προσεκτική και ενδελεχή μελέτη των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν και αναλύθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, καθίσταται δυνατή η εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων, τα οποία αφορούν τόσο τα αίτια που πυροδοτούν τη διαπολιτισμική σύγκρουση όσο και τους τρόπους διαχείρισης και αντιμετώπισής της.

5.1 Ερμηνεία των αποτελεσμάτων της έρευνας

Συνοψίζοντας, αναφορικά με τα αίτια της διαπολιτισμικής σύγκρουσης, γίνεται σαφές ότι σε όλες τις περιπτώσεις που εξετάστηκαν η σύγκρουση συνδέεται με ασυμβατότητες που αφορούν το πολιτισμικό φορτίο των προσώπων που εμπλέκονται σε αυτήν. Αναλυτικότερα, άλλοτε οι ασυμβατότητες αυτές αφορούν τις αντιλήψεις των προσώπων και το σύστημα πεποιθήσεων που έχουν διαμορφώσει και άλλοτε σχετίζονται με τους στόχους και τις επιδιώξεις τους. Αυτό, όμως, που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση είναι ότι σε κάθε περίπτωση, η διαπολιτισμική σύγκρουση αντλεί τη δυναμική της από ασυμβατότητες που ανάγονται εν τέλει στο ενδότερο στρώμα του πολιτισμού των εμπλεκόμενων προσώπων. Ως εκ τούτου, η διαπολιτισμική σύγκρουση είναι στην πραγματικότητα σύγκρουση αξιών, οι οποίες αποτυπώνονται και ανιχνεύονται στις στάσεις, τα νοητικά σχήματα και τις σκοπιμότητες των προσώπων.

Παράλληλα, οι συγκρούσεις μπορούν σε ένα βαθμό να ερμηνευθούν και μέσα από την αξιοποίηση της θεωρίας των πολιτισμικών διαστάσεων του Hofstede (1980). Σαφέστερα, η απόσταση εξουσίας δύναται να επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τη σύγκρουση. Έτσι, το γεγονός ότι το ένα από τα πρόσωπα προέρχεται από πολιτισμό με μεγάλη απόσταση εξουσίας, ενώ το άλλο όχι ενδέχεται να δυσχεράνει τη μεταξύ τους επικοινωνία, όπως ακριβώς συμβαίνει στη συνάντηση του Σόλωνα με τον Κροίσο. Βέβαια, σε ορισμένες περιπτώσεις προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι φορείς της εξουσίας λειτουργούν με τρόπο μη αναμενόμενο, όπως ο Ιέρων, ο οποίος συνομιλεί με το Σιμωνίδη σε ένα πλαίσιο ισοτιμίας, χωρίς να χρησιμοποιεί την εξουσία του, για να του επιβληθεί. Επίσης, η διάσταση ατομικισμού – συλλογικότητας φαίνεται να επηρεάζει τη στάση και τις αντιλήψεις των προσώπων, όπως αυτές εκδηλώνονται κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης. Έτσι, ο Κρίτων, εκφραστής μιας ατομοκεντρικής αντίληψης, δυσκολεύεται να κατανοήσει τη στάση του Σωκράτη, ο οποίος δέχεται στωικά τη θανατική του καταδίκη, στην προσπάθειά του να μη διαταράξει τις αρχές οργάνωσης της πόλης του. Ακόμη, η θεωρία των αξιακών προσανατολισμών του Kluckhohn και Strodtbeck (1961) και ειδικά ο αξιακός προσανατολισμός που αφορά το χρόνο και τη σχέση των ανθρώπων με τη φύση, σε ορισμένα παραδείγματα προσφέρει εργαλεία για την εμβριθέστερη κατανόηση της σύγκρουσης. Σαφέστερα, οι διαφορές των προσώπων αναφορικά με τον αξιακό προσανατολισμό του πολιτισμού που εκφράζουν ενδέχεται να πυροδοτήσουν μια σύγκρουση με διαπολιτισμικό χαρακτήρα. Αναλυτικότερα, ο Κροίσος, συγκρούεται με το Σόλωνα, καθώς αδυνατεί να κατανοήσει τη θέση του, η οποία προκύπτει από μια συνολική προσέγγιση του ανθρώπινου βίου, διότι η δική του άποψη για την ευτυχία ερείδεται στο παρόν. Ακόμη, ο Καλανός εκφράζει την αποδοκιμασία του προς τον πολιτισμό που πρεσβεύει ο Ονησίκριτος, καθώς είναι ορατή σε αυτόν η αποξένωση από τη φύση και την ολιγάρκεια που αυτή διδάσκει.

Σε αυτό το σημείο, θεωρείται αναγκαίο να επισημανθεί ότι καταλυτικό ρόλο στην ανάδυση και στην εξέλιξη της σύγκρουσης διαδραματίζει και η κοινωνική ταυτότητα των προσώπων που συμμετέχουν σε αυτήν. Συγκεκριμένα, όπως ήδη έχει αναφερθεί, τα παραδείγματα διαπολιτισμικής σύγκρουσης που τίθενται προς εξέταση έχουν επιλεγεί και με γνώμονα τη σχέση των προσώπων με τον κόσμο του πνεύματος και τον κόσμο της εξουσίας. Ειδικότερα, το ένα από τα πρόσωπα λειτουργεί ως εκπρόσωπος του πνευματικού πολιτισμού, ενώ το άλλο ως πρεσβευτής του υλικού κόσμου, ως φορέας

εξουσίας. Έτσι, διαπιστώνεται ότι σε ένα βαθμό η σύγκρουση απορρέει και από τη διαφορετική προέλευση των προσώπων, η οποία οδηγεί σε μια διαφορετική νοηματοδότηση και πρόσληψη των καταστάσεων. Οι άνθρωποι που διάγουν μια ζωή πνευματική τείνουν να προσεγγίζουν τα γεγονότα μέσα από ένα διαφορετικό πρίσμα· να εστιάζουν στην ουσία, να αίρονται πάνω από το στιγμιαίο, να στοχάζονται πάνω στα ανθρώπινα και να αναζητούν μια ερμηνεία του κόσμου και των πραγμάτων καθολική. Αντίθετα, οι άνθρωποι που είναι προσανατολισμένοι στην υλική διάσταση της πραγματικότητας επικεντρώνονται στο παραχρήμα, αποπειρώνται να επιβάλουν τη θέση τους, ενώ δυσκολεύονται να αντιληφθούν το βαθμό που συνδέονται με τους άλλους, τους κανόνες που διέπουν τον ανθρώπινο βίο και τη θέση τους στον κόσμο και τη φύση. Βέβαια, επειδή οι άνθρωποι είναι όντα πολυεπίπεδα και η ένταξή τους σε κατηγορίες μπορεί να αποβεί άδικη και περιοριστική, παρατηρείται ότι οι άνθρωποι που λειτουργούν ως φορείς εξουσίας, αλλά έχουν πνευματικές αναζητήσεις, εμφανίζουν μεγαλύτερη ετοιμότητα να εναγκαλιστούν το διαφορετικό και ως εκ τούτου να διαπραγματευτούν τις ιδέες τους και να επεκτείνουν τον ορίζοντα της σκέψης τους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αλεξάνδρου, ο οποίος παρόλο που είναι ηγέτης μιας σπουδαίας εκστρατευτικής προσπάθειας, όταν συνειδητοποιεί το βάθος της σκέψης των Γυμνοσοφιστών, εγκαταλείπει την επιθυμία του να τους τιμωρήσει και εκδηλώνει γνήσιο ενδιαφέρον για τις απόψεις αυτών των σοφών ανδρών. Αντίθετα, ο Κροίσος, που προσεγγίζει την έννοια της ανθρώπινης ευτυχίας καθαρά με όρους υλικούς, εκλαμβάνει τα λόγια του Σόλωνα ως προσβολή και οδηγείται στο σημείο να τον διώξει από την αυλή του, καθώς δυσκολεύεται να αντιληφθεί την αξία τους. Ακόμη, στη συνάντησή του με το Σιμωνίδη, παρατηρείται ότι ο Ιέρωνας, ο τύραννος των Συρακουσών, διακρίνεται για τη στοχαστική του διάθεση, καθώς προσπαθεί να καταδείξει στο συνομιλητή την απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στο *είναι* και το *φαίνεσθαι*. Έτσι, η συνάντησή του με το Σιμωνίδη, παρά τις διαφορετικές τους θέσεις, διεξάγεται σε ήπιο κλίμα. Επομένως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο βαθμός ετοιμότητας των προσώπων να συνδιαλλαγούν με το διαφορετικό είναι ανάλογος της πνευματικής τους ωριμότητας.

Αυτό, όμως, που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση είναι ότι σε όλες τις περιπτώσεις το πνεύμα φαίνεται να επικρατεί της ύλης. Ο Κροίσος εκδιώκει το Σόλωνα, αλλά μετά από την αναμέτρησή του με τα δεινά της ζωής -και προπάντων το θάνατο- ταπεινωμένος συνειδητοποιεί την αλήθεια των λόγων του. Ο Αλέξανδρος γοητεύεται από τα λόγια

των Γυμνοσοφιστών, ενώ ακούει με πολύ μεγάλη προσοχή τα λόγια του Καλλισθένη. Ο Ονησίκριτος παρακολουθεί αδιαμαρτύρητα τον Καλανό να εκφράζει την αμφισβήτηση για τις αξίες που διέπουν τον πολιτισμό του. Ο Κρίτων, παρά την επίμονη προσπάθειά του να μεταπείσει το Σωκράτη να δραπετεύσει, στο τέλος υποχωρεί μπροστά στην αποκάλυψη των αρχών που ορίζουν την ύπαρξη του σπουδαίου φιλοσόφου. Τέλος, ο Ιέρωνας ζητά τη βοήθεια του Σιμωνίδη για να αντιμετωπίσει τις αρνητικές προεκτάσεις της τυραννίδας.

Επιπρόσθετα, η ένταση της σύγκρουσης συναρτάται άρρηκτα με τα κίνητρα των προσώπων. Ειδικότερα, φαίνεται ότι όσοι εμπλέκονται σε μια διαδικασία επικοινωνίας συνειδητά, αποσκοπώντας στην πνευματική τους εξέλιξη, τείνουν να επιδεικνύουν μεγαλύτερο σεβασμό στη διαφορετική άποψη και να είναι γενικά πιο δεκτικοί. Αντίθετα, όσοι αποβλέπουν στην κατίσχυση των θέσεών τους και στην ενίσχυση του κύρους τους, εκδηλώνουν μεγαλύτερη δυσκαμψία και εναντιώνονται στο διαφορετικό. Ακόμη, φαίνεται ότι «υψώνουν τείχη» κατά κύριο λόγο όσοι αισθάνονται ότι κατά τη συνδιαλλαγή τους με ένα άλλο πρόσωπο αμφισβητούνται οι αξίες στις οποίες έχουν στηρίξει το οικοδόμημα της ζωής τους .

Η διαχείριση της σύγκρουσης αποτελεί ουσιαστικά μια πρόκληση για τα πρόσωπα που συμμετέχουν σε αυτήν. Ωστόσο, στα αποσπάσματα που μελετήθηκαν, τα εμπλεκόμενα πρόσωπα φαίνεται να αξιοποιούν ποικίλες στρατηγικές διαχείρισης και αντιμετώπισης της σύγκρουσης. Αναλυτικότερα, ορισμένα πρόσωπα αξιοποιούν την ενεργητική ακρόαση, καθώς ενδιαφέρονται να γίνουν κοινωνοί των σκέψεων των συνομιλητών τους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Κρίτωνα, ο οποίος παρά την αντίθεσή του με το Σωκράτη, παρακολουθεί με αμείωτο ενδιαφέρον όσα του λέει. Ακόμη, ο Αλέξανδρος ακούει τον Καλλισθένη να εκθέτει τις απόψεις του, χωρίς να τον διακόπτει, καθώς τον ενδιαφέρει η θέση του. Επίσης, κάποια πρόσωπα επιλέγουν την αποκάλυψη των συναισθημάτων τους, στην προσπάθειά τους να συνδεθούν με τους άλλους σε μια βάση ειλικρίνειας. Φαίνεται, μάλιστα, η επιλογή αυτή να λειτουργεί θετικά στην εξέλιξη της σύγκρουσης, καθώς αυξάνει το βαθμό κατανόησης και ενσυναίσθησης των προσώπων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Ιέρωνα, ο οποίος δε διστάζει να εκμυστηρευτεί στο Σιμωνίδη τις ανησυχίες που σκιάζουν τη ζωή του ως τυράννου. Επιπροσθέτως, όταν η υιοθέτηση μιας διαφορετικής θέσης συνοδεύεται από την επισήμανση των ενδεχόμενων ωφελειών που μπορεί να προκύψουν από αυτή, δημιουργείται το αναγκαίο κλίμα για ενεργητική ακρόαση. Ο

Καλλισθένης εκφράζει ανοιχτά την αντίθεσή του με τις επιλογές του Αλεξάνδρου, αλλά δεν παραλείπει να τονίσει τα πιθανά οφέλη που θα προκύψουν για τον ίδιο, στην περίπτωση που ακολουθήσει τις συμβουλές του. Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο φαίνεται να εξομαλύνεται η εξέλιξη της διαπολιτισμικής σύγκρουσης στις περιπτώσεις που μελετήθηκαν είναι η διαχείριση του προσώπου του άλλου. Συγκεκριμένα, η εκδήλωση σεβασμού προς το συνομιλητή και όσα αυτός πρεσβεύει δημιουργεί αυτομάτως ένα πλαίσιο επικοινωνίας θετικό. Ένα παράδειγμα στο οποίο είναι έκδηλος ο αμοιβαίος σεβασμός των προσώπων που συμμετέχουν στη σύγκρουση είναι η συνάντηση του Ιέρωνα με το Σιμωνίδη. Επίσης, ο Καλλισθένης, παρόλο που αντίκειται στις πρακτικές προσκύνησης που είναι διατεθειμένος να υιοθετήσει ο Αλέξανδρος, σε κανένα σημείο δεν υποτιμά το έργο και τις ικανότητες του σπουδαίου στρατηλάτη. Επιπροσθέτως, η διαπολιτισμική ικανότητα, δηλαδή η ικανότητα κάποιου να λειτουργεί με ευελιξία κατά την αλληλεπίδρασή του με ένα άτομο με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο από το δικό του, φαίνεται να είναι ζωτικής σημασίας για τη θετική έκβαση της σύγκρουσης. Αυτήν την ικανότητα φαίνεται να διαθέτει ο Μανδάνης, ο οποίος στη συνομιλία του με τον Ονησίκριτο προσπαθεί να βρει κοινό έδαφος επικοινωνίας, εκδηλώνοντας ενδιαφέρον για τους διανοητές στον ελλαδικό χώρο. Παράλληλα, στη συνάντηση αυτή διαφαίνεται και ο ισχυρός ρόλος της διαμεσολάβησης, καθώς ο Μανδάνης είναι αυτός που αντιστρέφει με την παρέμβασή του το αρνητικό κλίμα ανάμεσα στον Ονησίκριτο και τον Καλανό. Ακόμη, η δημιουργική δέσμευση των προσώπων λειτουργεί θετικά σε ορισμένα παραδείγματα, καθώς τα πρόσωπα, μέσα από την αξιοποίηση του μεταφορικού λόγου και την αφήγηση ιστοριών, παρουσιάζουν με ενάργεια τις θέσεις τους και ως εκ τούτου βοηθούν το συνομιλητή τους να κατανοήσει καλύτερα τις θέσεις τους. Ειδικότερα, ο Σωκράτης αφηγείται στον Κρίτωνα μια φανταστική συνάντησή του με τους νόμους της πόλης, για να τον βοηθήσει να κατανοήσει τα ελατήρια που καθορίζουν τη συμπεριφορά του, ενώ ο Μανδάνης καταφεύγει στο μεταφορικό λόγο, για να βοηθήσει τον Ονησίκριτο να καταλάβει την αξία της ολιγάρκειας. Τέλος, η αναπλαισίωση, η διεύρυνση δια του λόγου του πλαισίου ερμηνείας μιας κατάστασης, μπορεί να επηρεάσει την εξέλιξη της σύγκρουσης. Εντύπωση προκαλεί ο λόγος τόσο του Σωκράτη όσο και του Σιμωνίδη, οι οποίοι αποπειρώνται να φωτίσουν πτυχές της πραγματικότητας που αγνοούν οι συνομιλητές τους.

5.2 Περιορισμοί έρευνας

Κάθε ερευνητική μελέτη έρχεται αντιμέτωπη με περιορισμούς που απορρέουν τόσο από παράγοντες που αφορούν τον τρόπο διεξαγωγής της όσο και από την πολυπλοκότητα των φαινομένων που τίθενται προς εξέταση. Η συγκεκριμένη εργασία συνιστά απλώς μια απόπειρα, της οποίας τα αποτελέσματα αφορούν ένα πολύ περιορισμένο δείγμα κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Επομένως, σε καμία περίπτωση δε μας επιτρέπεται να προβούμε σε γενικεύσεις αναφορικά με τα αίτια και τους τρόπους διαχείρισης της διαπολιτισμικής σύγκρουσης εν γένει, αλλά ούτε και σε σχέση με τον αρχαίο ελληνικό κόσμο στο σύνολό του. Ωστόσο, η όλη ερευνητική διαδικασία αποτελεί έναυσμα για να αυξήσουμε το βαθμό κατανόησης του φαινομένου της διαπολιτισμικής σύγκρουσης και ειδικότερα των παραμέτρων που την επηρεάζουν. Επίσης, η έκταση και η φύση της παρούσας εργασίας δε μας παρέχουν τη δυνατότητα να αναλύσουμε διεξοδικά και άλλες πτυχές της διαπολιτισμικής σύγκρουσης ή να επεκταθούμε σε ένα μεγαλύτερο αριθμό κειμένων. Τέλος, η ερμηνεία των συμπεριφορών και των ελατηρίων που διαμορφώνουν τις στάσεις και τις ενέργειες των προσώπων που εμπλέκονται στη σύγκρουση, παρόλο που είναι προϊόν συστηματικής εξέτασης, δε επέχει θέση απόλυτης αλήθειας, καθώς εμπεριέχει και ψήγματα υποκειμενικότητας.

5.3 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Υπάρχουν, όμως, πολλά ακόμη θέματα προς διερεύνηση αναφορικά με τη διαπολιτισμική σύγκρουση, που αφορούν τόσο τα αίτια και τις παραμέτρους που επηρεάζουν τη σύγκρουση, όσο και τους τρόπους με τους οποίους οι εμπλεκόμενοι σε αυτήν τη διαχειρίζονται και την αντιμετωπίζουν. Επίσης, θα είχε ίσως ενδιαφέρον να αξιοποιηθούν και άλλα αποσπάσματα του αρχαίου ελληνικού λόγου, όχι μόνο του πεζού, αλλά και του ποιητικού. Ακόμη, η συγκριτική προσέγγιση κειμένων της αρχαίας ελληνικής και της νεοελληνικής γραπτής παράδοσης, στα οποία διασώζονται περιπτώσεις διαπολιτισμικής σύγκρουσης, θα μας έδινε τη δυνατότητα να εξαγάγουμε

συμπεράσματα σχετικά με τα διαχρονικά και συγχρονικά γνωρίσματα της σύγκρουσης. Τέλος, θα ήταν γόνιμο να μελετηθεί και ο τρόπος με τον οποίο θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν κείμενα με συναφές περιεχόμενο στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ως μέσο για την καλλιέργεια διαπολιτισμικής συνείδησης στους μαθητές.

5.4 Επίλογος

Η μελέτη των διαστάσεων της διαπολιτισμικής σύγκρουσης αναπόδραστα μας φέρνει αντιμέτωπους με το ασύλληπτο εύρος των δυνατοτήτων της ανθρώπινης επικοινωνίας. Η διαπολιτισμική σύγκρουση, ως μια ιδιότυπη μορφή επικοινωνίας, αφενός βοηθά τον άνθρωπο να ψηλαφήσει τα όρια της ύπαρξής του, αποκτώντας επίγνωση της ταυτότητάς του, και αφετέρου συνιστά γι' αυτόν πρόκληση για αλλαγή, επέκταση και εσωτερική μετατόπιση. Σε έναν κόσμο ρευστό και ευμετάβλητο, όπως το σημερινό, ο άνθρωπος είναι πολύ πιθανό να κληθεί στην πορεία της ζωής του να επανεφεύρει τον εαυτό του, μετασχηματίζοντας το σύστημα των αξιών και των πεποιθήσεών του. Η ικανότητά του να λειτουργεί με ευελιξία και αυτοσυνειδησία σε ένα περιβάλλον πολυπολιτισμικό μπορεί να αποτελέσει το αντίδοτο στην αλλοτρίωση και τον κατακερματισμό. Βέβαια, ο τρόπος πρόσληψης και διαχείρισης της διαπολιτισμικής σύγκρουσης εναπόκειται στην κρίση του καθενός μας και συναρτάται άρρηκτα με την πνευματική μας ωριμότητα και το βαθμό ανθρωπογνωσίας μας. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η διαπολιτισμική σύγκρουση -ανεξάρτητα από την έκβασή της- μπορεί να αποτελέσει έναυσμα για τη νοητική μας αφύπνιση, καθώς συνιστά υπενθύμιση ότι η ερμηνεία της πραγματικότητας αποτελεί εν τέλει προϊόν της ανθρώπινης υποκειμενικότητας και χρέος του σκεπτόμενου ανθρώπου που επιθυμεί να υπερβεί τον πνευματικό του νηπιασμό είναι να προσεγγίζει με σεβασμό και θάρρος το διαφορετικό, ξαναβρίσκοντας τη χαμένη του ενότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

Amason, A. (1996). Distinguishing the Effects of Functional and Dysfunctional Conflict on Strategic Decision Making: Resolving a Paradox for Top Management Teams. *The Academy of Management Journal*, 39 (1), 123-148. Retrieved November 12, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/256633>

Augsburger, D. (1992). *Conflict Mediation across Cultures*. Louisville, KY: Westminster/John Knox Press.

Bhangoo, K. & Pillay, V. (2006). Capacities and Skills for Intercultural Conflict Resolution. In M. LeBaron and V. Pillay (eds). *Conflict across Cultures: A Unique Experience of Bridging Differences* (pp. 111-135). Boston, New York: Intercultural Press.

Blake, R. R. & Mouton, S. J. (1964). *The Managerial Grid*. Houston, MA: Gulf.

Cooper, J. P., Calloway-Thomas, C. & Simonds, J. C. (2007). *Intercultural Communication: A Text with Readings*. Boston, MA: Pearson.

Deng, F. M. (1995). *War of Visions: Conflict of Identities in the Sudan*. Washington DC: Brookings.

Geertz, G. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.

Gramsci, A. (2000). *The Antonio Gramsci Reader. Selected Writings: 1916-1935*. New York: New York University Press.

Grawitz, M. (1976). *Méthodes des sciences sociales*. Paris: Dalloz.

Hall, T. E. (1966). *The Hidden Dimension*. Garden City, NY: Doubleday.

Hofstede, G. (1980). *Cultural Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills, CA: Sage.

Hogg, M. & Abrams, D. (1988). *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*. London: Routledge.

Kluckhohn, F. & Strodtbeck, F. (1961). *Variations in Value Orientation*. Evanston, IL: Row, Peterson.

Landsheere, G. D. (1979). *Dictionnaire de l'évaluation et de la recherche en éducation ; avec lexique anglais-français*. Paris: Presses universitaires de France.

Liu, S., Volčič, Z. & Gallois, C. (2018). *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Επικοινωνία: Παγκόσμιοι Πολιτισμοί και Πλαίσια*. Αθήνα: Gutenberg.

Lustig, M. W., & Koester, J. (2010). *Intercultural competence* (6th ed.). Boston: Pearson Education.

Merry, E. S. (1989). Mediation in cross-cultural perspective. In K. Kressell and D. Pruitt (eds). *The Mediation of Disputes: Empirical Studies in the Resolution of Social Conflict* (pp. 75-103). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Molinsky, A. (2007). Cross-cultural code-switching: The psychological challenges of adapting behavior in foreign cultural interactions. *Academy of Management Review*, 32, 622–640.

Pondy, R. L. (1967). Organizational conflict: concepts and models. *Administrative Science Quarterly*, 12, 296-320.

Putnam, L. L. & Poole, S. M. (1987). Conflict and negotiation. In F. Jablin, L. Putnam, K. Roberts and L. Porter (eds). *Handbook of Organizational Communication* (pp. 105-143). Newbury Park, CA: Sage.

Ting -Toomey, S. & Chung, C. L. (2012). *Understanding Intercultural Communication*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Triandis, C. H., McCusker, C. & Hui, C. H. (1990). Multi-method probes of individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59 (5), 1006-1020.

Trompenaars, F. & Hampden-Turner, C. (1997). *Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business*. London: Nicholas Brealey Publishing.

Wyer, S. R., Chiu, C. & Hong, Y. (eds). (2009). *Understanding Culture: Theory, Research, and Application*. New York, London: Psychology Press.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

Lesky, A. (1983). *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*. (Α. Γ. Τσοπανάκης, μεταφρ.). Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Αρριανός (2007). *Ινδική, Περίπλους Εύξεινου Πόντου, Κυνηγετικός*. (Γ. Θ. Ράπτης, μεταφρ.). Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Αρριανός (2004). *Αλεξάνδρου Ανάβασις* (τ. 2). (Γ. Θ. Ράπτης, μεταφρ.). Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Βάμβουκας, Μ. (2002). *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Γεωργογιάννης, Π. (2009). *Διαπολιτισμική Κοινωνική Ψυχολογία και Έρευνα*. Πάτρα: Αυτοέκδοση.

Ηρόδοτος (2009). *Οκτώ Νουβέλες και Τέσσερα Ανέκδοτα*. (Δ. Ν. Μαρωνίτης, μεταφρ.). Αθήνα: Άγρα.

Λαμπίρη - Δημάκη, Ι. (1990). *Η Κοινωνιολογία και η Μεθοδολογία της*. Αθήνα - Κομοτηνή: Σάκκουλα.

Ξενοφών (2000). *Ιέρων*. (Τ. Βουρνάς, μεταφρ.). Αθήνα: Πατάκη.

Πλάτων (1994). *Ευθύφρων, Κρίτων, Των*. Αθήνα: Κάκτος.

Πλάτων (2004). *Απολογία Σωκράτους, Κρίτων*. (Θ. Σαμαράς, μεταφρ.). Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Πλούταρχος (1932). *Βίοι Παράλληλοι: Μέγας Αλέξανδρος και Ιούλιος Καίσαρας*. (Κ. Φαλταίτς, μεταφρ.). Αθήνα: Ελεύθερος άνθρωπος.

Πλούταρχος (2001). *Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή άρετης*. (Θ. Γεωργιάδης, μεταφρ.). Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες.

Στράβων (1994). *Απαντα 15 Γεωγραφικών ΙΕ' Ινδία*. (Π. Θεοδορίδης, μεταφρ.). Αθήνα: Κάκτος.

Τζάνη, Μ. & Κεχαγιάς, Χ. (2005). *Μεθοδολογία Έρευνας Κοινωνικών Επιστημών*.
Αθήνα: Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. doi:
10.13140/RG.2.2.30333.41441\